

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

НІКІТЕНКО ЛІЛІА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 342.57:321.7:340.13

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПАРТИЦИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ:
СУЧАСНИЙ КОНЦЕПТ**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

РЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Вінниця – 2025

Дисертація є кваліфікаційною науковою працею на правах рукопису.

Робота виконана на кафедрі конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України (м. Вінниця).

Науковий консультант – ГРИНЮК Роман Федорович,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Офіційні опоненти:

Бєлов Дмитро Миколайович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Скоморовський Віталій Богданович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»;

Кучук Андрій Миколайович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного управління Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка.

Захист відбудеться «___» _____ **2025 року о** _____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради в Донецькому національному університеті імені Василя Стуса за адресою: м. Вінниця, вулиця Грушевського 2, каб. 125.

Із дисертацією можна ознайомитись на офіційному сайті (<https://science.donnu.edu.ua/uk/vcheni-radi/d11-051-12/zahyst-nikitenko/>) та у бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса за адресою: м. Вінниця, вулиця Грушевського 2, каб. 103.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Юрій ГОЦУЛЯК

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сьогодні у світі зафіксована найбільша кількість функціонуючих демократій за всю історію людства. Однак, останнє міжнародне дослідження провідної організації «Gallup International» констатувало масовий характер скептицизму щодо класичної демократії та розчарування її результатами. Так, у 2024 році зафіксовано, що менша частка населення світу (35%) погоджується, що їхньою державою насправді керує волевиявлення народу, а 40% не підтримує це твердження, тоді як попереднє опитування показувало результати в 55% та 20% відповідно. Це свідчить про необхідність якісних демократичних трансформацій. Сутність сучасного світу визначається процесом глобалізації, що поступово змінює демократію, роблячи її більш динамічною та імплементуючи новітні технології в її функціонування. Особливого значення набуває розвиток громадянського суспільства та децентралізація влади, що призводить до підвищення рівня політичної активності громадян. У державах з високим індексом демократії вже давно усвідомили, що активна громадянська участь є однією з найважливіших складових успішного демократичного врядування, де латинський вислів «*Vox populi vox Dei*» (Голос народу – голос Бога) є актуальним як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. До того ж, розширення комунікації між державою та громадянами через інформаційні технології та Інтернет-мережу істотно змінило можливості демократії.

Отже, поглиблення кризи класичних форм демократії, зростання ролі активної громадянської участі, підвищення значимості місцевого самоврядування та децентралізації влади, діджиталізація демократичних процесів стало основою для нової хвилі демократизації з просуванням партисипативної демократії. Її поява пов'язана з прагненням удосконалити демократичний політичний режим, нейтралізувати недоліки представницької та прямої демократії, розв'язати проблеми комунікації між державою та громадянським суспільством у теорії та практиці демократичних держав.

Теорія партисипативної демократії менш відома в Україні порівняно з іншими демократичними теоріями через домінуванням традиційних уявлень про класичні форми демократії, нестабільність політичних інститутів та інформаційний дефіцит. Останній проявляється в обмеженій кількості наукових досліджень, присвячених цій проблематиці.

Незважаючи на те, що *теоретичну основу дисертаційної роботи* складають праці чималої кількості вітчизняних і зарубіжних учених, які розглядали окремі аспекти партисипативної демократії, загалом відчувається брак цілісного теоретико-правового аналізу даної проблеми. Зокрема, відсутнє чітке та всебічне визначення поняття, сутнісних ознак, функцій, принципів, правових джерел, засобів та механізмів реалізації партисипативної демократії в контексті теорії держави і права. Аналіз вітчизняної наукової доктрини свідчить про те, що у загальному плані дослідження партисипативної демократії мають фрагментарний характер, а отримані результати не акцентують увагу на теоретико-правових

засадах партисипативної демократії, але створюють певний контекст для її осмислення з метою формування відповідних базисних теоретико-правових конструкцій.

Історичну еволюцію ідеї партисипативної демократії доцільно розглядати крізь призму розвитку філософсько-правової думки. У цьому аспекті особливе значення мають праці Арістотеля, Ф. Бекона, Дж. Бернхейма, Е. Гусерля, Дж. Дьюї, Й. Ізензее, П. Кірххофа, Дж. Локка, Дж. С. Мілля, Ш.-Л. Монтеск'є, К. Поппера, Ж.-Ж. Руссо, А. Токвіля, Т. Фотопулоса, К. Шмітта та інших мислителів.

Теоретико-правову складову проблематики партисипативної демократії складають засадничі положення теорії держави і права, сформульовані С. В. Бобровник, О. В. Зайчуком, М. С. Кельманом, М. І. Козюброю, О. Л. Копиленком, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришиним, П. М. Рабіновичем, О. Ф. Скаун, О. В. Скрипнюком, В. Я. Тацієм, Р. Б. Тополевським, Н. В. Федіною, С. В. Шевчуком, Ю. С. Шемшученком та іншими авторами.

Варто відзначити наукову значущість положень щодо теоретико-правових засад демократії як політичного режиму, розроблених К. В. Бондаревою, О. С. Кабанцем, Т. П. Попович, В. В. Сухоносом, Т. П. Ткачем, А. Й. Французом, Л. М. Шипіловим та іншими вченими.

Теоретико-правові підходи, сформовані у дисертаційних дослідженнях Р. Ф. Гринюка, А. П. Зайця, Н. Т. Коваль, С. А. Косінова, В. І. Супруненка, сприяють поглибленню розуміння специфіки держави як суб'єкта партисипативної демократії. Наукову цінність у контексті дослідження становлять теоретичні положення щодо громадянського суспільства, сформовані у працях, зокрема, Ю. В. Гоцуляка, Н. В. Мельник, Т. В. Михайліної, І. В. Польщикова, Ю. С. Разметаєвої, Н. В. Філик. Різні аспекти взаємодії держави та громадянського суспільства є достатньо опрацьованими у теоретико-правових дослідженнях таких вчених як Я. С. Богів, М. В. Денисюк, І. М. Жаровська, С. О. Кириченко, М. М. Новіков, К. А. Постол, О. В. Ременяк, С. М. Тимченко, М. І. Чкадуа та інших.

Оскільки важливим напрямом у дослідженні є питання громадянської участі, її форм і способів реалізації, цінними є наукові підходи, розроблені А. Г. Ємельяною, О. А. Зарічним, М. С. Ільницьким, В. Б. Ковальчуком, І. Й. Снігуром та іншими.

Окремі аспекти партисипативної демократії проаналізовано у працях фахівців з конституційного права – М. О. Баймуратова, О. В. Батанова, О. О. Ейхельмана, О. Ю. Лялюка, В. Ф. Нестеровича, І. М. Попової, С. Г. Сergyної, М. Ставнійчука, О. Ю. Тодики, В. Л. Федоренка, О. О. Чабана, О. О. Чуб; теоретиків адміністративного права – Я. В. Беня, І. Ф. Коржа, О. В. Левченко, Т. А. Федоренко, І. Д. Шумляєвої та інших; а також політологів – Т. С. Андрійчука, В. І. Бортнікова, О. М. Буріна, Т. Ю. Грозницької, Л. С. Доскіча, А. І. Драшкович, В. О. Ковалевського, А. В. Ковальова, Н. В. Лікарчука, Н. А. Ліпковська-Надеїної, І. П. Лопушинського, О. О. Маруховського, Д. О. Печенюка та інших.

Питання партисипативної демократії стали предметом фахових досліджень в зарубіжній науці. Суттєвий внесок зробили політологи Б. Барбер, П. Бахрах, Н. Боббіо, Дж. Вік, Дж. Вольф, Ш. Ейзенштадт, Р. Даль, Дж. Коул, К. Крауч, Т. Кронін, С. Ліпсетт, К. Макферсон, Дж. Мейнсбрідж, Дж. Нейсбіт, К. Пейтмен, А. Фанг, Дж. Циммерман, а також соціологи Ш. Ейзенштадт і Й. Масуда.

Нестача спеціалізованих теоретико-правових досліджень партисипативної демократії зумовлює актуальність обраної теми не лише в контексті поглиблення наукового розуміння її сутності та специфіки функціонування, але й для окреслення стратегічних напрямів її подальшого розвитку в національній правовій системі. Активний пошук нової концепції знань у сфері демократичного розвитку з акумулюванням та поєднанням існуючих теоретико-правових та спеціально-наукових розробок має відбуватись через концептуалізацію партисипативної демократії як складноорганізованого правового феномену, що пронизує ключові модуси існування людини, громадянського суспільства та держави. Створення сучасного концепту партисипативної демократії як правового явища шляхом дослідження її теоретико-правових засад об'єктивно вимагає цілісного і збалансованого вивчення кожного аспекту партисипативної демократії з точки зору теорії, законодавства та практики його застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з тематичним планом науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса МОН України в рамках тем: «Розвиток правової системи України: стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0112U002868), «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0118U003140), тем кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права: «Правові механізми забезпечення, охорони і захисту прав людини» (державний реєстраційний номер 0122U002369), «Права людини в умовах воєнного стану: реалізація, гарантії та захист» (державний реєстраційний номер 0124U004605), в межах яких дисертанткою проведено дослідження та запропоновано стратегічні напрями розвитку партисипативної демократії в Україні.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування нових теоретико-правових положень щодо партисипативної демократії як правового феномену та на основі отриманих результатів – розробка її сучасного концепту в контексті розвитку громадянського суспільства та демократичної правової держави.

Для досягнення зазначеної мети поставлено і вирішено такі основні завдання:

- виявити основні наукові підходи до розуміння партисипативної демократії у зарубіжній та вітчизняній доктрині;
- обґрунтувати комплексний методологічний підхід до правового аналізу партисипативної демократії;

- проаналізувати та встановити динаміку розвитку ідеї партисипативної демократії в контексті історичного переходу від класичних до сучасних правових теорій;
- уточнити визначення партисипативної демократії як правової категорії через аналіз її ознак та співвідношення з прямою і представницькою демократіями;
- виявити та розкрити особливості громадянської участі як основної складової розвитку громадянського суспільства;
- дослідити і уточнити роль та функції партисипативної демократії у процесі формування демократичної правової держави;
- проаналізувати міжнародні акти та з'ясувати міжнародно-правові стандарти громадянської участі;
- провести порівняльно-правовий аналіз особливостей врегулювання інститутів громадянської участі у законодавстві зарубіжних держав та України;
- здійснити аналіз та конкретизацію впливу судової практики на розвиток ідей партисипативної демократії;
- класифікувати інструменти партисипативної демократії та виявити їх особливості й ефективність застосування у різних правових системах;
- з'ясувати основні загрози і виклики реалізації партисипативної демократії та систематизувати шляхи їх подолання;
- проаналізувати та окреслити перспективи розвитку партисипативної демократії в умовах інформаційного суспільства;
- розробити концептуальні підходи до формування стратегії розвитку партисипативної демократії в Україні з урахуванням соціокультурної специфіки та міжнародних стандартів.

Об'єктом дослідження виступає демократія як багатоаспектна концептуальна правова категорія.

Предметом дослідження є теоретико-правові засади партисипативної демократії.

Методи дослідження. Методологічну основу проведеного дослідження становить сукупність методів наукового пізнання, а саме філософських, загальнонаукових та спеціальних юридичних методів дослідження.

Діалектичний метод застосовано для аналізу взаємодії між державою та громадянським суспільством та виявлення внутрішніх суперечностей і динаміки розвитку правових форм реалізації партисипативної демократії (підрозділи 2.2, 2.3, 4.1). Гносеологічний метод забезпечив осмислення партисипативної демократії як складного правового явища (підрозділ 2.1). Герменевтичний метод використано для тлумачення норм, що регулюють участь громадян в ухваленні рішень, та реконструкції змісту юридичних понять (підрозділ 2.1, розділ 3, підрозділ 4.1). Феноменологічний метод дав змогу інтерпретувати партисипативну демократію як форму суб'єктивного правового досвіду у взаємодії людини та держави (розділ 2).

Аналіз і синтез застосовано для виокремлення та інтеграції елементів поняття партисипативної демократії у цілісну теоретико-правову конструкцію (підрозділ 2.1). Індукція і дедукція забезпечили узагальнення емпіричних даних і логічне виведення нових положень (розділ 4). Порівняльний метод використано

для зіставлення національного і зарубіжного досвіду правового регулювання партисипативної демократії (розділ 3, підрозділи 4.3, 4.4). За допомогою формально-логічного методу здійснено уточнення категоріального апарату, формалізація правових дефініцій та виявлення логічних зв'язків між нормами, інститутами та формами громадянської участі. Системний і структурно-функціональний методи забезпечили розгляд партисипативної демократії як складного правового феномену, що функціонує в контексті взаємодії держави, права та громадянського суспільства (розділ 2, підрозділ 4.1). Історичний метод дозволив відтворити розвиток ідеї партисипативної демократії – від античних форм до сучасних теоретико-правових теорій (підрозділи 1.1, 1.3). Аналітичний метод забезпечив критичний розгляд наукових підходів до поняття «партисипативна демократія» та аналіз чинного нормативного регулювання (підрозділ 2.1, розділ 3). Соціологічний і статистичний методи використано для аналізу рівня громадянської участі та ефективності форм її реалізації (розділ 4). Прогностичний метод дав змогу сформуванню науково обґрунтованих стратегічних напрямів розвитку партисипативної демократії в Україні (підрозділ 4.4).

Порівняльно-правовий метод дозволив проаналізувати зарубіжні правові джерела партисипативної демократії та визначити напрями вдосконалення національного законодавства у цій сфері (розділи 3, 4). Догматичний метод забезпечив проведення систематизації й тлумачення правових норм з питань партисипативної демократії (розділ 3). Формально-юридичний і логіко-юридичний методи застосовано для аналізу правових конструкцій та формування нових юридичних понять. Історико-правовий метод дав змогу дослідити генезу партисипативної демократії та етапи її інституційного становлення в межах правової традиції (підрозділи 1.1, 1.3). За допомогою інституційного методу здійснено аналіз функціонування основних суб'єктів партисипативної демократії: держави і громадянського суспільства (підрозділи 2.2, 2.3).

Нормативну та емпіричну основу дослідження склали міжнародно-правові документи, зарубіжне та національне законодавство, матеріали судової практики, правозастосовна практика, статистичні та аналітичні дані.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що на основі комплексного загально-теоретичного дослідження партисипативної демократії обґрунтовано нові доктринально-правові положення щодо її сутності та функціонування як правового феномену, а також запропоновано стратегічні напрями її розвитку в Україні з урахуванням соціокультурної специфіки українського суспільства.

Наукова новизна отриманих результатів конкретизується у наступних теоретичних положеннях і висновках.

Уперше:

– розроблено сучасний концепт партисипативної демократії, сутність якого полягає в її розумінні як окремої форми демократії, заснованої на систематичній громадянській участі, що передбачає партнерську взаємодію між державою та громадянським суспільством, широкий спектр правових форм реалізації, здійснення громадського моніторингу й контролю за діяльністю органів влади, а

також формування правосвідомої позиції громадян як активних і відповідальних учасників демократичних процесів. Доведено, що концептуалізація партисипативної демократії як правового феномену включає: формалізацію її сутнісних ознак; обґрунтування її автономності від прямої та представницької демократії; виокремлення правових, соціальних та філософських підстав її функціонування; структурування форм реалізації як механізмів громадянської участі у правотворенні та ухваленні рішень; визначення її значущості для трансформації сучасної моделі народовладдя та оновлення методології юридичної науки;

– визначено роль партисипативної демократії як багатовимірного правового феномену через низку фундаментальних філософсько-правових вимірів. В *онтологічному вимірі* вона виступає як форма народовладдя, заснована на громадянській участі; у *ціннісному* – як втілення базових демократичних цінностей (свободи, рівності, солідарності, відповідальності тощо); у *феноменологічному* – як суб'єктивно пережитий досвід взаємодії громадян із державою через різноманітні форми участі; в *антропологічному* – як спосіб залучення людини до процесів правотворення та правозастосування; у *цивілізаційному* – як індикатор демократичного розвитку суспільства;

– запропоновано стратегічні напрями розвитку партисипативної демократії як основу для розробки Національної концепції розвитку партисипативної демократії, адаптованої до соціокультурної специфіки українського суспільства. До таких напрямів віднесено: 1) *просування людиноцентризму як базової цінності партисипативної демократії* шляхом запобігання будь-яким формам дискримінації, підтримки середнього класу та протидії корупції; 2) *формування активної громадянської позиції* через розвиток правової освіти і медіаграмотності, просування культури демократичного консенсусу та подолання абсентеїзму; 3) *зміцнення місцевого самоврядування як основи громадянської участі* шляхом удосконалення муніципального законодавства та запровадження цільових державних просвітницьких програм щодо реформи децентралізації; 4) *удосконалення правового регулювання інструментів партисипативної демократії* шляхом ухвалення спеціальних законів про місцевий референдум, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, громадські слухання, партисипативний бюджет тощо або єдиного кодифікованого акту (Кодексу громадянської участі) та статутів територіальних громад із закріпленням поняття «партисипативна демократія» і механізмів її реалізації; 5) *розвиток цифрової партисипації*, що охоплює нормативне врегулювання механізмів е-голосування та політичного онлайн-краудсорсингу, впровадження блокчейн та штучного інтелекту в демократичні процеси (в місцевих Концепціях цифрової партисипації) та створення спеціалізованих міжнародних організацій; 6) *імплементацію міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду громадянської участі* через дотримання вже ратифікованих міжнародних актів, ратифікацію Європейської хартії урбанізму (1993), а також адаптацію кращих зарубіжних практик, зокрема у галузі просвітництва (Австралія, Канада, Норвегія, Франція), прозорості влади (США), децентралізації (Данія, Італія, Німеччина), референдумів (Швейцарія),

медіаграмотності (Фінляндія), боротьби з абсентеїзмом (Бельгія, Греція, Італія, Сполучене Королівство) та цифрової участі (Естонія, Ісландія, Канада, Швеція) тощо.

Удосконалено положення щодо:

– автономності партисипативної демократії від прямої та представницької на підставі виокремлення її специфічних ознак: 1) визнання громадянської участі як основи цієї демократії; 2) систематичність залучення громадян у процеси ухвалення рішень; 3) широкий спектр правових форм реалізації; 4) утвердження партнерських відносин між державою та громадянським суспільством як засадничого принципу її функціонування; 5) інституалізація громадського моніторингу та контролю за діяльністю органів влади; 6) формування у громадян правосвідомості та правової культури, що сприяє підвищенню їхньої відповідальності за результати участі в громадському житті;

– принципів громадянської участі, які запропоновано класифікувати за критерієм характеру реалізації в демократичному процесі на: *загально-правові*, що є універсальними для всіх складових демократичної системи (гуманізм, рівність, рівноправність, недискримінація, інклюзивність, законність, верховенство права, демократизм, розподіл державної влади, політичний плюралізм) та *спеціальні* (залежно від інституційної приналежності: для держави через органи влади – виборність, прозорість, відкритість, підзвітність, публічність, об'єктивність, субсидіарність, легітимність, оперативність, інтегративність; для громадянського суспільства – верховенство більшості при обов'язковому дотриманні прав меншості; добровільність, безпосередність, доступність, обізнаність, гетерархія, синергетична взаємодія та партнерство; впровадження всіх спільноухвалених рішень та колективна відповідальність);

– трансформації традиційної моделі публічного управління шляхом впровадження ідей партисипативної демократії, що зумовлює формування *партисипативного управління* як інноваційної та перспективної складової стратегічного розвитку громадянського суспільства й демократичної держави;

– системи функцій партисипативної демократії, в межах якої виділено *загальні*, що відображають універсальні напрями впливу демократії на суспільство і державу (політична, правова, соціальна, забезпечувальна, контрольна, комунікативна, освітня, стимулююча), та *спеціальні*, як функціональні напрями її практичної реалізації в рамках механізмів партисипативного управління (залучення, інформування, координування);

– інструментів партисипативної демократії шляхом їх класифікації за наступними критеріями: 1) *спосіб реалізації* – індивідуальні (що можуть використовуватися незалежно від інших громадян, наприклад, індивідуальна участь у голосуванні, зверненні) та колективні (які потребують спільних дій громадян, наприклад, публічні слухання, публічні ініціативи); 2) *юридична сила результатів* – імперативні (результати яких мають обов'язковий характер і підлягають реалізації, наприклад, голосування через вибори, референдум) та консультативні (результати яких носять рекомендаційний характер, наприклад, дорадче опитування, громадянські асамблеї); 3) *ступінь застосування новітніх*

технологій – традиційні (перевірені часом класичні форми громадянської участі, наприклад, збори громадян, громадська самоорганізація) та інноваційні (новітні форми, що відповідають вимогам сучасності, наприклад, електронне урядування, політичний онлайн-краудсорсинг);

– реалізації партисипативної демократії з обґрунтуванням її перспектив, що відкриваються через застосування таких *цифрових інновацій* як електронне голосування (для забезпечення зручності, доступності та ефективності громадянської участі), штучний інтелект (для сприяння ухваленню більш обґрунтованих, швидких і точних рішень), блокчейн (для створення умов безпеки, прозорості та надійності збереження інформації у демократичних процесах) та політичний онлайн-краудсорсинг (для оптимізації врахування суспільних інтересів під час ухвалення рішень);

Дістали подальшого розвитку положення щодо:

– співвідношення терміну «партисипативна демократія» з суміжними поняттями з обґрунтуванням його пріоритетності як базового у науковому дискурсі через найбільш повне відображення сутності, концептуального наповнення та функціональної специфіки відповідного правового явища;

– еволюції ідеї партисипативної демократії з обґрунтуванням, що ключовим її чинником стало проголошення принципу пріоритетності прав і свобод людини над інтересами держави. Формування цієї ідеї відбувалось на третьому етапі демократизації (60-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.) під впливом зростаючого запиту на розширення політичної участі, кризи представництва та активізації громадянського суспільства. Подальший розвиток партисипативної демократії забезпечувався процесами децентралізації та інтеграцією інформаційно-комунікаційних технологій у взаємодію між державою та громадянами;

– обґрунтування доцільності використання комплексного підходу до дослідження партисипативної демократії, який поєднує *атрибутивний підхід*, що розглядає її як систему сутнісних ознак, які формують її зміст; *діяльнісний підхід*, який вивчає її крізь призму практик громадянської участі; *функціональний підхід*, що фокусується на специфічних функціях, спрямованих на забезпечення взаємодії держави й громадянського суспільства. Поєднання цих підходів сформувало методологічну основу для цілісного наукового осмислення партисипативної демократії як правового феномену;

– співвідношення понять «громадська участь», «політична участь» та «громадянська участь» шляхом виокремлення їх відмінних ознак за обсягом правової взаємодії, предметом впливу, суб'єктним складом і ступенем інституціоналізації. Це дозволило уточнити зміст громадянської участі як складової громадської участі, що реалізується через активну і правомірну діяльність громадян, спрямовану на вплив на публічне управління, ухвалення рішень і контроль за владою з метою задоволення суспільних інтересів у демократичному суспільстві;

– змісту основних інструментів партисипативної демократії шляхом їх систематизації за правовою природою та функціональним призначенням як форм громадянської участі;

– поняття «інформаційне суспільство», під яким пропонується розуміти форму громадянського суспільства, що базується на системному використанні цифрових технологій та мережевих комунікацій (насамперед Інтернету) для створення, обміну, зберігання й використання інформації, що забезпечує кожному члену суспільства широкі можливості участі в політичному, соціальному, економічному та культурному житті;

– міжнародних актів у сфері партисипативної демократії, з обґрунтуванням їх значення для розвитку такої демократії, а саме: 1) встановлюють регламенти підтримки громадянської участі без примусу до її реалізації; 2) гарантують державам гнучкість у виборі форм громадянської участі; 3) закріплюють міжнародні стандарти громадянської участі, які є частиною загальної концепції прав людини та акцентують увагу на рівному доступі до участі, інклюзивності участі, прозорості процесів ухвалення рішень, обов'язковості публічних консультацій, відкритості доступу до інформації, цифрових формах участі, участі у місцевому самоврядуванні, підзвітності органів влади, а також партнерстві та кооперації між органами влади та громадянами. Для зміцнення культури громадянської участі та подальшого розвитку положень, уже закріплених у чинних міжнародних актах, доцільним вбачається ухвалення Хартії регіонального самоврядування (як доповнення до Європейської хартії місцевого самоврядування) та Хартії прав і обов'язків громадян;

– значення судової практики як чинника подолання правових прогалин і врегулювання колізій, зумовлених відсутністю чіткого нормативного регулювання громадянської участі. Встановлено, що у державах із консолідованою демократією ефективність судового механізму підтверджується формуванням правових прецедентів, що сприяють зменшенню порушень політичних прав і свобод, з яких впливає громадянська участь, зокрема права на участь в управлінні публічними справами, права на подання звернень, права на доступ до публічної інформації, свободи об'єднання, свободи мирних зібрань, свободи вираження поглядів, та, як наслідок, утвердженню стандартів громадянської участі;

– *концепції наближеної держави*, з обґрунтуванням її значення для розвитку партисипативної демократії, що полягає у трансформації публічного управління в напрямі людиноцентричності та в утвердженні громадянської участі як системного, а не епізодичного елементу функціонування демократичної держави;

– загроз і викликів реалізації партисипативної демократії шляхом проведення їх наступної систематизації: 1) обмежений доступ громадян до достовірної публічної інформації та відсутність належної транспарентності публічної влади; 2) популізм як інструмент політичної боротьби; 3) правові обмеження громадянської участі; 4) розмивання відповідальності між державою та громадянським суспільством; 5) ускладнення процесу ухвалення рішення через збільшення витрат часу та інших ресурсів; 6) повага до думки більшості без належного врахування меншості; 7) низький рівень освіченості та досвіду громадян у питаннях управління суспільними справами; 8) абсентеїзм як результат аполітичності та пасивності громадян; 9) корупція на всіх рівнях владної піраміди;

– обґрунтування системного підходу до подолання загроз і викликів реалізації партисипативної демократії, який передбачає: 1) *підвищення рівня освіченості громадян* (через запровадження освітніх програм і цифрових платформ для розвитку правової, громадянської та медіаосвіченості, включно з інтеграцією знань про партисипативну демократію в шкільну освіту); 2) *нівелювання економічної нерівності та абсентеїзму* (через забезпечення доступу вразливих груп населення до інструментів участі, впровадження стимулів громадянської активності (рейтинги активності, податкові знижки) та проведення інформаційних кампаній для подолання аполітичності); 3) *запровадження моделі взаємної відповідальності громадян і органів влади* (через розробку нормативних стандартів звітності органів влади, правове врегулювання публічного контролю та інституціоналізацію механізмів спільного врядування (спільні наглядові ради, громадські експертизи, спільні дорадчі органи); 4) *створення правових умов для ефективності електронної громадянської участі* (через нормативне закріплення обов'язковості врахування результатів е-консультацій і е-петицій, впровадження єдиної цифрової платформи громадянської участі на національному і регіональному рівнях, правове регулювання застосування ІТ-рішень (електронне голосування, блокчейн тощо);

– доцільності застосування *змішаної моделі демократичного врядування*, яка органічно поєднує інститути представницької демократії з функціональними інструментами партисипативної демократії, забезпечуючи баланс між делегованим політичним представництвом і безпосередньою участю громадян в ухваленні рішень.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що викладені у роботі науково-теоретичні положення і висновки розвивають і збагачують національну правову доктрину з питань громадянської участі, формують сучасний концепт партисипативної демократії як правового феномену та створюють теоретичне підґрунтя для подальших наукових досліджень у сфері демократичних теорій. Висновки та пропозиції можуть бути використані у науково-дослідній діяльності, навчальному процесі при викладанні дисциплін, підготовці навчальних посібників, підручників тощо, у законотворчій діяльності та у сфері правозастосування.

Положення дисертації використовуються у навчальному процесі при викладанні навчальних дисциплін «Конституційне право України», «Муніципальне право», «Теорія і практика конституціоналізму» здобувачам спеціальності «Право» та дисципліни «Конституційне право, конституційне порівняльне право» здобувачам спеціальності «Міжнародне право» у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса (довідка № 30-24/12.0-24 від 19.12.2024 р.) (Додаток А). Також окремі висновки та пропозиції отримали практичне впровадження у діяльності Освітньої Академії «UAdvise» (довідка № 01-13/43 від 18.04.2025 р.) (Додаток Б), Установи «Агенція регіонального розвитку Вінницької області» (довідка № 73а/2025 від 30.04.2025 р.) (Додаток В).

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійною, завершеною науковою роботою. Викладені теоретичні положення, сформульовані висновки та

пропозиції є результатом особистих досліджень авторки. З метою аргументації окремих положень дослідження використовувались праці інших учених, на які зроблено відповідні посилання. Особистий внесок у працях, опублікованих у співавторстві, визначено у списку праць за темою дисертації. Наукові положення і результати дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук не виносяться на захист докторської дисертації.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідались та обговорювались на науково-практичних конференціях, зокрема на: VII All Ukrainian Scientific and Practical Conference «Current Trends in Young Scientists' Research» (Zhytomyr, 2020), Міжнародній науково-практичній конференції «Конституційні принципи місцевого самоврядування та регіональна політика ЄС» (м. Харків, 2020), Міжнародній науково-практичній конференції «Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Дніпро, 2021), Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційна парадигма розвитку економіки, обліку, фінансів та права» (м. Полтава, 2021), VI Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна наука: проблеми та перспективи» (м. Київ, 2022), IV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної науки та освіти» (м. Львів, 2022), The 6th International scientific and practical conference «Multidisciplinary scientific notes. Theory, history and practice» (Edmonton, Canada, 2022), VI Міжнародній науково-практичній конференції «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 2023), Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти» (Київ, 2023), II Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених «Стратегічні орієнтири сталого розвитку в Україні та світі» (м. Чернігів, 2023), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Весняні юридичні читання – 2023. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки» (м. Вінниця, 2023), LVII International scientific and practical conference «Modern science» (Poznan, Poland, 2023).

Публікації. Основні результати наукового дослідження висвітлено у 39 публікаціях, серед яких 27 наукових статей, з яких 21 стаття опублікована у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 6 статей – у наукових періодичних виданнях інших держав, у тому числі 3 наукові статті – у закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus; 1 розділ у колективній монографії; 11 тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою, завданнями і предметом дослідження. Дисертація складається з титульного аркуша; анотації, викладеної українською та англійською мовами; змісту; переліку умовних скорочень, основної частини, що містить: вступ, чотири розділи, дванадцять підрозділів, висновки. Загальний обсяг дисертації складає 483 сторінки, з них 401 сторінка основного тексту. Робота містить також список використаних джерел із 464 найменувань та 4 додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується вибір теми дисертаційного дослідження, наводиться зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами, визначається мета і завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, розкривається наукова новизна і практичне значення отриманих результатів, уточняється особистий внесок авторки, наводиться інформація про апробацію і публікації результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні основи дослідження партисипативної демократії» містить три підрозділи, у яких проаналізовано стан наукової розробки проблематики, окреслено методологічні орієнтири дослідження та простежено історико-правову еволюцію ідеї партисипативної демократії.

У *підрозділі 1.1 «Стан наукової розробки теорії партисипативної демократії у зарубіжній і вітчизняній доктрині»* на підставі аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових джерел виявлено основні наукові підходи до розуміння партисипативної демократії.

Узагальнено сучасний стан наукової розробки теорії партисипативної демократії, що дозволило встановити, що її концептуальні засади переважно сформовано в межах політологічного дискурсу. Вивчення теоретичних позицій різних авторів дало змогу з'ясувати неоднозначність тлумачень поняття «партисипативна демократія» у контексті різних підходів до визначення меж та ефективності громадянської участі.

Обґрунтовано застосування комплексного підходу до правового аналізу партисипативної демократії, що поєднує три наукові підходи – атрибутивний, діяльнісний та функціональний – кожен з яких дозволяє розглядати партисипативну демократію з різних наукових перспектив. Саме поєднання цих підходів дало змогу сформуванню методологічну основу для її цілісного наукового розуміння.

У *підрозділі 1.2 «Методологічні підходи до вивчення партисипативної демократії у правовій науці»* обґрунтовано комплексний методологічний підхід до правового аналізу партисипативної демократії.

Досліджено систему загальнофілософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, які забезпечують належний рівень наукової достовірності теоретико-правового аналізу партисипативної демократії. Обґрунтовано, що міждисциплінарний підхід, який поєднує здобутки теорії права, політології, філософії та соціології права, дозволяє здійснювати правовий аналіз партисипативної демократії з урахуванням національного та міжнародного контексту. Особливу увагу приділено необхідності поєднання теоретичного моделювання з емпіричними спостереженнями щодо практики реалізації партисипативної демократії, що дозволяє забезпечити цілісне бачення її змісту та функціонування. Також обґрунтовано застосування низки методологічних принципів (релятивізму, множинності, нелінійності, інклюзивності, альтернативності, комунікативності, концептуалізму та поліваріантності гіпотез),

які сприяють адекватному врахуванню складності та динамічності досліджуваного явища. На цій основі сформульовано вимоги до методології дослідження партисипативної демократії як складного правового феномену.

У *підрозділі 1.3 «Еволюція ідеї партисипативної демократії: від класичних до сучасних правових теорій»* проаналізовано та встановлено динаміку розвитку ідеї партисипативної демократії в контексті історичного переходу від класичних до сучасних правових теорій.

На підставі опрацювання наукових концепцій і політико-правових доктрин запропоновано етапізацію розвитку демократичних ідей, відповідно до якої встановлено, що формування теорії партисипативної демократії відбулося в межах третього етапу демократизації (60-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.). Обґрунтовано, що еволюція ідеї партисипативної демократії була зумовлена зміною філософсько-правових орієнтирів, насамперед проголошенням пріоритету прав і свобод людини над інтересами держави. Це стало передумовою для переосмислення ролі особи в системі публічної влади та інституціоналізації форм прямої участі громадян у процесах ухвалення суспільно значущих рішень.

На основі аналізу суспільно-політичного контексту доведено, що становлення теорії партисипативної демократії стало відповіддю на недоліки традиційних моделей демократії, зокрема на кризу політичного представництва. У зв'язку з цим простежено вплив таких чинників як зростання запиту на розширення форм політичної участі, активізація громадянського суспільства, пошук альтернативних підходів до реалізації демократичного врядування. Розкрито особливості взаємодії партисипативної демократії з іншими демократичними моделями, зокрема визначено її синтез з елітарною парадигмою, що проявляється у поєднанні централізованих механізмів ухвалення рішень із безпосередньою участю громадян на місцевому рівні.

Досліджено вплив децентралізаційних процесів на формування інституційної основи партисипативної демократії, зокрема через реформу місцевого самоврядування, яка нормативно закріплює інструменти громадянської участі. Також проаналізовано значення інформаційно-комунікаційних технологій, які трансформують механізми взаємодії між державою та громадянином, сприяючи розвитку електронної участі як сучасної форми демократичної практики.

Розділ 2 «Теоретико-правова характеристика партисипативної демократії» складається з трьох підрозділів, у яких досліджено поняття і ознаки партисипативної демократії, її співвідношення з прямою та представницькою демократіями, особливості громадянської участі як основної складової розвитку громадянського суспільства, а також призначення партисипативної демократії у розбудові демократичної правової держави.

У *підрозділі 2.1 «Партисипативна демократія як форма демократії: поняття, ознаки, співвідношення з прямою та представницькою»* уточнено визначення партисипативної демократії як правової категорії через аналіз її ознак та співвідношення з прямою і представницькою демократіями.

Здійснено системне дослідження наукової літератури, актів міжнародного та національного права, що дозволило встановити відсутність у правовій науці належної концептуалізації цього феномену. З цією метою сформульовано авторське бачення концептуалізації партисипативної демократії як наукової процедури інтеграції онтологічних уявлень про партисипативну демократію в систему емпіричних знань з метою виявлення тенденцій її трансформації, формулювання гіпотез щодо її правової природи та взаємозв'язків з іншими державно-правовими явищами.

Проаналізовано ключові підходи до класифікації форм демократії, що дало змогу дослідити місце партисипативної демократії в системі форм демократії, а також її зв'язок із прямою та представницькою демократіями. Використано порівняльно-правовий метод до аналізу таких критеріїв як форма участі громадян, її частота, застосовувані інструменти, визначальні цілі, роль інституційної складової, а також механізми легітимації рішень та відповідальності за їх реалізацію, що дозволило обґрунтувати автономний характер партисипативної демократії та її відмінність від інших форм демократії.

Досліджено ознаки партисипативної демократії як окремої форми демократії, для чого здійснено правовий і політико-правовий аналіз сучасних форм участі громадян, практик демократичного врядування, підходів до взаємодії держави та громадянського суспільства. Це дозволило виокремити її наступні специфічні ознаки: 1) визнання громадянської участі як основи цієї демократії; 2) систематичність залучення громадян у процеси ухвалення рішень; 3) наявність широкого спектра правових форм реалізації; 4) утвердження партнерських відносин між державою та громадянським суспільством як засадничого принципу її функціонування; 5) інституалізація громадського моніторингу та контролю за діяльністю органів влади; 6) формування у громадян правосвідомості та правової культури, що сприяє підвищенню їхньої відповідальності за результати участі в громадському житті.

Окрему увагу приділено аналізу понятійно-термінологічної бази. Проведено зіставлення понять «партисипативна демократія», «демократія участі (учасницька)», «локальна демократія», «низова демократія», «сильна демократія», «інформаційна демократія», «електронна демократія», «цифрова демократія». На основі аналізу їхнього змісту, сфери застосування та концептуального наповнення обґрунтовано доцільність використання саме терміна «партисипативна демократія» як базового, що найповніше відображає правову природу, функціональне призначення та особливості реалізації цієї форми демократії.

Сформульовано уточнене визначення поняття «партисипативна демократія» як окремої форми демократії, заснованої на систематичній громадянській участі, що передбачає партнерську взаємодію між державою та громадянським суспільством, широкий спектр правових форм реалізації, здійснення громадського моніторингу й контролю за діяльністю органів влади, а також формування правосвідомої позиції громадян як активних і відповідальних учасників демократичних процесів.

У *підрозділі 2.2 «Громадянська участь як основна складова розвитку громадянського суспільства»* виявлено та розкрито особливості громадянської участі як основної складової розвитку громадянського суспільства.

Проведено аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел з метою аналізу та розмежування понять «громадська участь», «політична участь» і «громадянська участь». У результаті встановлено семантичні та функціональні відмінності між цими поняттями, що дозволило уточнити ієрархію категорій участі та визначити місце громадянської участі у структурі суспільної активності.

На основі опрацювання наукових позицій, нормативно-правових актів та міжнародних стандартів досліджено форми, механізми та умови реалізації громадянської участі. Проведено аналіз її сутнісних характеристик як активної і правомірної діяльності громадян, спрямованої на вплив на публічне управління, ухвалення рішень і здійснення контролю за владою з метою задоволення суспільних інтересів у демократичному суспільстві. З'ясовано, що саме такий підхід до розуміння громадянської участі забезпечує її інтеграцію у демократичну систему як постійного, а не епізодичного елемента.

Розглянуто інституційний аспект громадянської участі, у тому числі з позицій здатності держави до партнерської взаємодії з громадянським суспільством. Проаналізовано сучасні моделі публічного управління та виділено концепцію «наближеної держави» як таку, що створює сприятливе середовище для розвитку ефективної громадянської участі в межах партисипативної демократії. Досліджено вплив цієї концепції на трансформацію державної політики в напрямі людиноцентричності та посилення ролі громадян як активних суб'єктів впливу на суспільні процеси.

Окремо проаналізовано нормативно-ціннісний вимір громадянської участі. На основі аналізу загальнотеоретичних положень про принципи права, а також із урахуванням характеру участі в демократичних процесах та інституційної належності суб'єктів участі, сформовано систему принципів громадянської участі. Вона охоплює загально-правові принципи, які є універсальними для всіх складових демократичної системи, та спеціальні принципи, які поділяються залежно від інституційної приналежності на принципи, що регулюють функціонування держави через органи влади, та принципи, що лежать в основі громадянського суспільства. Ця класифікація дозволила системно представити нормативне підґрунтя громадянської участі як структурованого елемента демократичного устрою.

У *підрозділі 2.3 «Призначення партисипативної демократії у розбудові демократичної правової держави»* досліджено і уточнено роль та функції партисипативної демократії у процесі формування демократичної правової держави.

З метою поглиблення розуміння сутності та соціально-правової природи партисипативної демократії проведено аналіз цього явища в межах онтологічного, ціннісного, феноменологічного, антропологічного та цивілізаційного вимірів. Такий підхід дозволив осмислити партисипативну демократію як складний і багатогранний феномен правової дійсності, що є

водночас формою народовладдя, втіленням демократичних цінностей, суб'єктивно пережитим досвідом взаємодії громадян із державою, способом залучення людини до процесів правотворення та правозастосування, а також індикатором демократичного розвитку цивілізації.

Окрему увагу приділено аналізу місця партисипативної демократії в системі публічного управління. Здійснено критичне осмислення традиційних підходів до розуміння публічного управління у правовій доктрині та простежено вплив ідей партисипативної демократії на трансформацію моделей врядування. Обґрунтовано, що розвиток форм участі громадян сприяв виникненню партисипативного управління як інноваційної та перспективної складової стратегічного розвитку громадянського суспільства й демократичної держави.

З урахуванням відсутності у правовій науці сталої класифікації функцій демократії, а також спираючись на класичні теоретико-правові підходи, досліджено функціональну структуру партисипативної демократії з позицій її ролі у процесах правового, політичного та соціального впливу. Здійснено розмежування загальних та спеціальних функцій партисипативної демократії. При цьому загальні функції (політична, правова, соціальна, забезпечувальна, контрольна, комунікативна, освітня, стимулююча) охоплено як універсальні напрями її впливу на суспільство і державу, тоді як спеціальні функції (залучення, інформування, координування) визначено з урахуванням управлінської складової та прикладної реалізації партисипативної демократії в межах механізмів партисипативного управління.

Розділ 3 «Ідеї партисипативної демократії у системі джерел права: міжнародний та вітчизняний виміри» складається з трьох підрозділів, у яких досліджено закріплення положень партисипативної демократії у міжнародних актах, особливості регулювання громадянської участі у законодавстві зарубіжних держав та України, відображення ідей партисипативної демократії у судовій практиці.

Підрозділ 3.1 «Закріплення положень партисипативної демократії у міжнародних актах» присвячено аналізу міжнародних актів та з'ясуванню міжнародно-правових стандартів громадянської участі.

Проведено класифікацію міжнародних актів за рівнем їхньої юридичної обов'язковості та сферою дії, що дозволило виявити їх нормативну специфіку, а саме: закріплення гарантій участі без примусу до її реалізації; надання державам гнучкості у визначенні форм участі; стимулювання розвитку культури участі в демократичному врядуванні. Обґрунтовано доцільність подальшого розширення міжнародно-правового регулювання шляхом ухвалення нових актів, зокрема Хартії регіонального самоврядування та Хартії прав і обов'язків громадян, як засобу гармонізації міжнародних стандартів з потребами сучасної демократії.

Здійснено узагальнення універсальних стандартів громадянської участі, що розглядаються як система принципів, норм і механізмів, закріплених у міжнародних актах, які гарантують реалізацію права людини на участь в управлінні публічними справами на національному, регіональному та місцевому рівнях. Встановлено, що ці стандарти є частиною загальної концепції прав

людини та акцентують увагу на рівному доступі до участі, інклюзивності участі, прозорості процесів ухвалення рішень, обов'язковості публічних консультацій, відкритості доступу до інформації, цифрових формах участі, участі у місцевому самоврядуванні, підзвітності органів влади, а також партнерстві та кооперації між органами влади та громадянами.

Проаналізовано зарубіжні практики реалізації міжнародних стандартів у сфері громадянської участі, зокрема досвід держав Європейського Союзу та Сполученого Королівства. Виокремлено низку ефективних інституційних моделей, зокрема: обов'язкові публічні консультації (Фінляндія, Швеція та ін.), дорадчі органи участі (Нідерланди, Франція та ін.), цифрові платформи (Естонія, Ісландія та ін.), залучення вразливих соціальних груп (Сполучене Королівство та ін.), участь у місцевому самоврядуванні (Німеччина, Швейцарія та ін.) тощо.

Окрему увагу приділено аналізу імплементації міжнародних стандартів громадянської участі в Україні. Визначено основні напрями, за якими Україна здійснює виконання відповідних міжнародних зобов'язань: розвиток інституційних механізмів участі; законодавче забезпечення участі; цифровізація участі; забезпечення інклюзивності; просвітницька діяльність і формування культури участі. З'ясовано ключові виклики та окреслено пріоритети державної політики у сфері гармонізації національного правового поля з міжнародними стандартами громадянської участі.

У *підрозділі 3.2 «Особливості регулювання громадянської участі у законодавстві зарубіжних держав та України»* проведено порівняльно-правовий аналіз особливостей врегулювання інститутів громадянської участі у законодавстві зарубіжних держав та України.

Аналіз нормативно-правового регулювання громадянської участі в зарубіжних державах дозволив виокремити дві усталені моделі правового забезпечення партисипативної демократії. Перша, найбільш поширена модель, передбачає загальне закріплення положень про участь громадян у конституції з подальшою деталізацією механізмів участі в муніципальних статутах. Друга модель ґрунтується на законодавчому регулюванні інститутів участі із наданням повноважень щодо процедурної конкретизації на рівні локальних актів. Доведено, що у низці зарубіжних держав (США, Сполучене Королівство та держави ЄС) сформовано комплексні системи нормативно-правового регулювання громадянської участі, які забезпечують її інституційну сталість та ефективність.

З'ясовано, що в Україні основи громадянської участі закріплені в Конституції України (статті 1, 5, 24, 34, 38-40, 69-71, 140), а також у законах і підзаконних нормативно-правових актах. Водночас правове регулювання має фрагментарний характер і потребує суттєвого вдосконалення. Обґрунтовано доцільність розробки та ухвалення Кодексу громадянської участі як уніфікованого нормативно-правового акта, що визначає поняття партисипативної демократії, форми участі, механізми їх реалізації та процедури взаємодії громадян з органами влади.

Наголошено на необхідності ухвалення спеціальних законів щодо окремих інструментів партисипативної демократії, таких як місцеві ініціативи, загальні

збори членів територіальної громади, місцеві референдуми, громадські слухання, партисипативне бюджетування. Запропоновано розробку місцевих Концепцій цифрової партисипації як стратегічних документів для впровадження цифрових інструментів участі громадян в ухваленні управлінських рішень.

Особливу увагу приділено визнанню статуту територіальної громади як ключового локального нормативно-правового акта, що має забезпечити ефективне функціонування механізмів громадянської участі, зміцнення демократичного врядування та розвиток місцевої демократії.

Підрозділ 3.3 «Відображення ідей партисипативної демократії у судовій практиці» присвячено здійсненню аналізу та конкретизації впливу судової практики на розвиток ідей партисипативної демократії.

З'ясовано, що судова практика має важливе значення для формування інституційного середовища партисипативної демократії, оскільки слугує засобом заповнення прогалів і усунення колізій у законодавстві щодо громадянської участі. Доведено, що ключовими суб'єктами формування судової практики в цій сфері є Європейський суд з прав людини, національні конституційні та верховні суди, які розглядають справи, пов'язані з реалізацією таких прав як право на участь в управлінні публічними справами, право на звернення, право на доступ до публічної інформації, свобода об'єднання, свобода мирних зібрань, свобода вираження поглядів.

На прикладі судової практики США та Німеччини доведено, що ефективний судовий захист політичних прав знижує порушення у сфері громадянської участі, а поєднання нормативістського та практико-орієнтованого підходів до судового захисту прав людини забезпечує ефективне утвердження стандартів партисипативної демократії.

Досліджено, що в Україні, попри відсутність формального визнання судового прецеденту як джерела права, фактично формується прецедентна судова практика у сфері громадянської участі. Судові акти Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України, Верховного Суду сприяють розвитку інститутів партисипативної демократії, уточнюють зміст і межі реалізації громадянської участі, а також виконують правотворчу функцію. Обґрунтовано, що судова практика поступово трансформується в інструмент правотворення, який забезпечує підвищення правової визначеності, стабільності та передбачуваності правозастосування. В умовах євроінтеграції особливого значення набуває гармонізація національної судової практики із європейськими стандартами, що сприятиме закріпленню ідей партисипативної демократії в Україні та становленню демократичної правової держави.

Розділ 4 «Реалізація партисипативної демократії на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства» містить чотири підрозділи, у яких досліджено інструменти партисипативної демократії, їх види, особливості та ефективність у різних правових системах; загрози і виклики реалізації партисипативної демократії та шляхи їх подолання; перспективи реалізації партисипативної демократії в умовах переходу від громадянського до

інформаційного суспільства; концептуальні підходи до формування стратегії розвитку партисипативної демократії в Україні.

У *підрозділі 4.1 «Інструменти партисипативної демократії: види, особливості та ефективність у різних правових системах»* класифіковано інструменти партисипативної демократії та виявлено їх особливості й ефективність застосування у різних правових системах.

З метою теоретичного осмислення поняття «інструменти партисипативної демократії» проаналізовано наукову літературу, міжнародні документи, національне законодавство різних держав та практику їх застосування. У результаті з'ясовано, що інструменти партисипативної демократії становлять легальні та легітимні засоби її реалізації, що дозволяють активному громадянину впливати на ухвалення та виконання суспільно важливих рішень. Визначено, що ключовою характеристикою цих інструментів є їх здатність забезпечити участь громадян у публічному управлінні як на національному, так і на місцевому рівнях.

На основі вивчення міжнародного досвіду виокремлено та систематизовано найпоширеніші інструменти партисипативної демократії, а саме: голосування через: а) вибори; б) референдуми; в) дорадче опитування; збори громадян; публічне слухання; публічна ініціатива; громадська самоорганізація; звернення громадян; залучення експертів або консультативно-дорадчих органів; партисипативне бюджетування (бюджет участі); політичний краудсорсинг; електронне урядування; публічні консультації; вивчення громадської думки; громадська експертиза; громадянські асамблеї; кроссекторальне співробітництво (партнерство). Проведено порівняльний аналіз практики їх реалізації в різних державах, що дозволило встановити рівень ефективності відповідних механізмів залежно від правової системи, політичної культури, цифрової розвиненості та інституційного забезпечення.

На основі системного аналізу запропоновано класифікацію інструментів партисипативної демократії за трьома критеріями: 1) спосіб реалізації – індивідуальні та колективні; 2) юридична сила результатів – імперативні та консультативні; 3) ступень застосування новітніх технологій – традиційні та інноваційні. У межах кожної групи проаналізовано характерні риси, умови ефективного застосування та можливі ризики.

Здійснено аналіз стану впровадження інструментів партисипативної демократії в Україні. На основі емпіричних даних, нормативного аналізу та практики реалізації громадянської участі встановлено, що, попри загальну позитивну динаміку, наявні численні обмеження, які зумовлені фрагментарним законодавчим регулюванням, недостатнім інституційним забезпеченням, а також низьким рівнем правової культури та цифрової інфраструктури. Обґрунтовано необхідність удосконалення національного законодавства з метою створення цілісної системи правового регулювання інструментів громадянської участі, а також запровадження механізмів їх підтримки на місцевому рівні, з урахуванням кращих міжнародних практик і потреб розвитку цифрової демократії.

Підрозділ 4.2 «Загрози і виклики реалізації партисипативної демократії та шляхи їх подолання» присвячено з'ясуванню основних загроз і викликів реалізації партисипативної демократії та систематизації шляхів їх подолання.

Здійснено аналіз наукової літератури, міжнародних звітів, правових актів і практики публічного управління в демократичних державах, що дозволило сформулювати авторське визначення загроз і викликів реалізації партисипативної демократії як будь-яких обставин або подій, зумовлених внутрішніми або зовнішніми чинниками, які можуть порушити процес її розвитку, знизити ефективність функціонування та потребують застосування заходів запобігання, нейтралізації, усунення, адаптації або стратегічного реагування.

Систематизовано основні загрози і виклики реалізації партисипативної демократії, серед яких: 1) обмежений доступ громадян до достовірної публічної інформації та відсутність належної транспарентності публічної влади; 2) популізм як інструмент політичної боротьби; 3) правові обмеження громадянської участі; 4) розмивання відповідальності між державою та громадянським суспільством; 5) ускладнення процесу ухвалення рішення через збільшення витрат часу та інших ресурсів; 6) повага до думки більшості без належного врахування меншості; 7) низький рівень освіченості та досвіду громадян у питаннях управління суспільними справами; 8) абсентеїзм як результат аполітичності та пасивності громадян; 9) корупція на всіх рівнях владної піраміди. Ці чинники проаналізовано з позиції їх виникнення, механізмів впливу та прояву в різних політичних і правових контекстах.

На основі міждисциплінарного аналізу (правового, соціологічного, управлінського) обґрунтовано необхідність застосування системного підходу до подолання загроз і викликів у цій сфері. Розкрито ключові напрями такого підходу: підвищення рівня освіченості громадян; нівелювання економічної нерівності та абсентеїзму; запровадження моделі взаємної відповідальності громадян і органів влади; створення правових умов для ефективності електронної громадянської участі.

Досліджено можливості правового закріплення механізмів взаємної підзвітності органів влади та громадян, зокрема через стандарти звітності, публічний контроль, спільні дорадчі органи.

Проведено аналіз потенціалу сучасних цифрових технологій для подолання абсентеїзму, підвищення прозорості процесів участі та зміцнення довіри до інструментів е-демократії. На підставі вивченого міжнародного досвіду та вітчизняних реалій обґрунтовано шляхи удосконалення нормативного регулювання електронної участі, зокрема через впровадження єдиної цифрової платформи участі, правове визнання обов'язковості результатів е-консультацій, розвиток технологічних рішень (зокрема блокчейн, е-голосування), що забезпечують легітимність та безпеку демократичних процедур.

У підрозділі 4.3 «Перспективи реалізації партисипативної демократії: від громадянського до інформаційного суспільства» проаналізовано та окреслено перспективи розвитку партисипативної демократії в умовах інформаційного суспільства.

На основі аналізу наукових джерел, доктринальних підходів, міжнародних стандартів та практики держав з розвиненою електронною демократією досліджено сутність і зміст інформаційного суспільства, що дозволило сформулювати авторське визначення цієї форми громадянського суспільства, що базується на системному використанні цифрових технологій та мережевих комунікацій (насамперед Інтернету) для створення, обміну, зберігання й використання інформації, що забезпечує кожному члену суспільства широкі можливості участі в політичному, соціальному, економічному та культурному житті.

Розглянуто потенціал сучасних цифрових інструментів для вдосконалення механізмів партисипативної демократії, зокрема вивчено можливості електронного голосування, застосування штучного інтелекту, технологій блокчейн, політичного онлайн-краудсорсингу, що дало змогу розкрити переваги цифрової трансформації демократичних процедур. У процесі аналізу встановлено, що ці інструменти підвищують ефективність, прозорість і доступність участі громадян, зменшують адміністративне навантаження та дозволяють краще враховувати громадську думку в умовах масштабної взаємодії.

Виявлено, що до загальних переваг застосування цифрових інновацій у демократичних процесах належать розширення доступу громадян до участі в управлінні, підвищення прозорості та підзвітності органів влади, оптимізація ресурсів, удосконалення виборчих процедур, посилення громадянської активності, забезпечення інформаційної безпеки та підвищення ефективності публічного управління як на національному, так і на глобальному рівнях. Водночас, доведено, що цифрові інновації супроводжуються низкою викликів і ризиків, серед яких загрози безпеці та конфіденційності, недовіра до електронних систем, цифровий розрив, ризики маніпуляцій громадською думкою, зловживання персональними даними, алгоритмічна упередженість, цифрове відчуження, технічна та організаційна неготовність, а також загроза втрати людської участі й легітимності демократичних процесів.

На основі узагальнення наявних практик цифрової участі уточнено поняття цифрової партисипації як форми залучення громадян до управлінських, політичних та суспільно важливих процесів із використанням цифрових технологій. Розкрито роль міжнародної співпраці як ключового чинника розвитку цифрової партисипації. Проаналізовано актуальні міжнародні ініціативи та документи (ООН, ЄС тощо), що регулюють електронну демократію, та доведено доцільність створення спеціалізованих міжнародних структур для координації зусиль у подоланні цифрового розриву, забезпеченні етичних стандартів використання технологій в демократичних процесах та обміну кращими практиками у сфері цифрової участі.

Підрозділ 4.4 *«Концептуальні підходи до формування стратегії розвитку партисипативної демократії в Україні»* присвячений розробці концептуальних підходів до формування стратегії розвитку партисипативної демократії в Україні з урахуванням соціокультурної специфіки та міжнародних стандартів.

Здійснено теоретико-правове дослідження підходів до стратегічного планування у сфері демократії, проаналізовано офіційні програмні документи органів державної влади та міжнародних інституцій, а також сучасні наукові концепції щодо впровадження партисипативних практик у публічне управління. Здійснено огляд чинного законодавства України, практики зарубіжних держав та міжнародних правових актів, що визначають стандарти громадянської участі. Це дозволило виробити цілісну систему стратегічних напрямів розвитку партисипативної демократії в Україні та запропонувати концептуальну рамку Національної концепції розвитку партисипативної демократії, що відображає як загальноцивілізаційні ціннісні орієнтири, так і соціокультурну специфіку українського суспільства.

На основі філософсько-правового аналізу сучасних демократичних концепцій з'ясовано роль людиноцентризму як базової цінності партисипативної демократії, досліджено зміст і принципи людиноцентричної державної політики, що зосереджується на захисті прав людини, забезпеченні її добробуту, підтримці середнього класу та боротьбі з дискримінацією й корупцією. У результаті сформовано підхід до інтеграції цієї ціннісної парадигми у стратегічні документи державної політики.

Досліджено актуальний стан правової освіти, медіаграмотності та рівень громадянської активності населення, що дозволило виявити структурні прогалини у формуванні активної громадянської позиції. Проаналізовано досвід державної підтримки правопросвітницьких програм у зарубіжних державах, що сприяло обґрунтуванню необхідності ухвалення в Україні спеціальної державної програми з розвитку громадянських компетентностей.

Аналіз нормативно-правової бази місцевого самоврядування та результатів реформи децентралізації в Україні показав наявні інституційні та управлінські бар'єри для громадянської участі на місцевому рівні. Вивчено механізми підвищення управлінської компетентності громадян, що стало підґрунтям для пропозицій щодо зміцнення ролі органів місцевого самоврядування як провідних акторів партисипативного процесу.

На основі аналізу українського законодавства, норм ЄС і міжнародних стандартів запропоновано кодифікацію інститутів громадянської участі у формі Кодексу громадянської участі. Проаналізовано правові та технологічні основи цифрової участі громадян, що дозволило окреслити напрями їх нормативного закріплення в місцевих концепціях цифрової партисипації. Окреслено перспективи ратифікації нечинних міжнародних актів в Україні (зокрема, Європейської хартії урбанізму 1993 р.), а також узагальнено позитивний зарубіжний досвід щодо просвітницької діяльності, прозорості публічної влади, децентралізації, референдумів, боротьби з абсентеїзмом та цифрової участі.

Доведено, що цілісна стратегія розвитку партисипативної демократії має формуватися на основі змішаної моделі врядування, яка поєднує представницькі та партисипативні механізми для досягнення балансу між делегованим представництвом і громадянською участю.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення важливої наукової проблеми шляхом розробки нових доктринальних положень щодо сутності та функціонування партисипативної демократії як правового феномену, а також визначення стратегічних напрямів її розвитку в Україні з урахуванням національних особливостей та міжнародних стандартів.

У ході дослідження отримано такі основні результати:

1. Узагальнення сучасного стану наукової розробки теорії партисипативної демократії засвідчило, що її концептуальні засади сформовані переважно в межах політологічного дискурсу, а також дало підстави для висновку про суперечливий характер цього феномену, що зумовлено його неоднозначною інтерпретацією в зарубіжній та вітчизняній науковій літературі через ризики меж і ефективності громадянської участі.

Відсутність системного підходу до розуміння партисипативної демократії в теорії держави і права обумовлена браком її концептуалізації як правового феномену. Під такою *концептуалізацією* слід розуміти наукову процедуру інтеграції онтологічних уявлень про партисипативну демократію в систему емпіричних знань з метою виявлення тенденцій її трансформації, формулювання гіпотез щодо її правової природи та взаємозв'язків з іншими державно-правовими явищами. Здійснення цієї процедури передбачає теоретико-правовий аналіз партисипативної демократії, що дає змогу визначити її сутність, ознаки, правові закономірності виникнення, функціонування та розвитку, а також сформулювати цілісний концепт цього явища в правовій площині.

Розкриттю сутності партисипативної демократії сприяє застосування трьох умовних наукових підходів: *атрибутивного*, що розглядає її як систему сутнісних ознак, які формують її зміст; *діяльнісного*, який вивчає її крізь призму практик громадянської участі; та *функціонального*, що акцентує увагу на специфічних функціях, спрямованих на забезпечення взаємодії держави й громадянського суспільства. Поєднання цих підходів формує методологічну основу для комплексного наукового осмислення партисипативної демократії як правового феномену.

2. Для успішного проведення теоретико-правового дослідження партисипативної демократії методологічні підходи до її вивчення мають відповідати низці ключових вимог: базуватись на комплексі загальнофілософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання із залученням сучасних методологічних принципів – релятивізму, множинності, нелінійності, інклюзивності, альтернативності, комунікативності, концептуалізму та поліваріантності гіпотез; мати міждисциплінарний характер з поєднанням інструментів теорії держави і права, політології, філософії та соціології права; враховувати як національний, так і міжнародний контексти дослідження; ґрунтуватися на збалансованому поєднанні теоретичного аналізу та емпіричних спостережень.

3. Проведена етапізація глобального розвитку демократичних ідей засвідчила, що теорія партисипативної демократії сформувалася в межах третього етапу демократизації (60-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.) внаслідок проголошення пріоритетності прав і свобод людини над інтересами держави. Її становлення зумовлене критичним переосмисленням ліберальної парадигми демократії під впливом запити на розширення політичної участі, дефіциту представництва в класичних моделях та активізації громадянського суспільства. Подальший розвиток пов'язаний із децентралізацією публічної влади та впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій, що трансформували механізми взаємодії між державою та громадянами.

4. Порівняльний аналіз партисипативної, прямої та представницької демократій за низкою ключових параметрів, зокрема, формами та частотою участі громадян, застосовуваними інструментами, визначальними цілями, інституційною структурою, а також механізмами легітимації рішень і відповідальності за їх реалізацію, дозволив виокремити партисипативну демократію як окрему форму демократичного устрою. Автономний характер партисипативної демократії підтверджується виділенням її специфічних ознак: 1) визнання громадянської участі як основи цієї демократії; 2) систематичність залучення громадян у процеси ухвалення рішень; 3) широкий спектр правових форм реалізації; 4) утвердження партнерських відносин між державою та громадянським суспільством як засадничого принципу її функціонування; 5) інституалізація громадського моніторингу та контролю за діяльністю органів влади; 6) формування у громадян правосвідомості та правової культури, що сприяє підвищенню їхньої відповідальності за результати участі в громадському житті.

Доцільність використання терміну «партисипативна демократія» як базового у науковому дискурсі серед низки суміжних понять, обумовлюється тим, що саме цей термін найбільш повно і коректно відображає сутнісні характеристики, концептуальне наповнення і функціональну специфіку відповідного правового явища.

Сучасний концепт партисипативної демократії полягає у її розумінні як окремої форми демократії, заснованої на систематичній громадянській участі, що передбачає партнерську взаємодію між державою та громадянським суспільством, широкий спектр правових форм реалізації, здійснення громадського моніторингу й контролю за діяльністю органів влади, а також формування правосвідомої позиції громадян як активних і відповідальних учасників демократичних процесів.

5. Ефективне функціонування партисипативної демократії забезпечується інституційно спроможною та відкритою до взаємодії з громадянським суспільством державою, яка створює сприятливі умови для реалізації громадянського потенціалу через змістовну й результативну участь за партнерської моделі «держава-громадянське суспільство». У цьому контексті ключове значення має *концепція наближеної держави*, що передбачає трансформацію публічного управління у напрямку людиноцентричності та визнає

громадянську участь як системний, а не епізодичний елемент функціонування демократичної держави.

У результаті аналізу співвідношення понять «громадська участь», «політична участь» та «громадянська участь», шляхом виокремлення їх відмінних ознак за обсягом правової взаємодії, предметом впливу, суб'єктивним складом і ступенем інституціоналізації, обґрунтовано, що громадянська участь є складовою громадської участі, що реалізується через активну і правомірну діяльність громадян та спрямована на вплив на публічне управління, ухвалення рішень і контроль за владою з метою реалізації суспільних інтересів у демократичному суспільстві.

Враховуючи консенсуальну природу громадянської участі як форми взаємодії держави та громадянського суспільства та застосовуючи критерій характеру реалізації в демократичному процесі, запропоновано систему принципів громадянської участі представити у вигляді: *загально-правових принципів, що є універсальними для всіх складових демократичної системи* (гуманізм, рівність, рівноправність, недискримінація, інклюзивність, законність, верховенство права, демократизм, розподіл державної влади, політичний плюралізм), та *спеціальних принципів*. Останні поділяються залежно від інституційної приналежності на *принципи, що регулюють функціонування держави через органи влади* (виборність, прозорість, відкритість, підзвітність, публічність, об'єктивність, субсидіарність, легітимність, оперативність, інтегративність), та *принципи, що лежать в основі громадянського суспільства* (верховенство більшості при обов'язковому дотриманні прав меншості; добровільність, безпосередність, доступність, обізнаність, гетерархія, синергетична взаємодія та партнерство; впровадження всіх спільноухвалених рішень та колективна відповідальність).

6. Осмислення ролі партисипативної демократії як багатовимірного правового феномену здійснено через низку фундаментальних філософсько-правових вимірів. В *онтологічному вимірі* вона виступає як форма народовладдя, заснована на громадянській участі; у *ціннісному* – як втілення базових демократичних цінностей (свободи, рівності, солідарності, відповідальності тощо); у *феноменологічному* – як суб'єктивно пережитий досвід взаємодії громадян із державою через різноманітні форми участі; в *антропологічному* – як спосіб залучення людини до процесів правотворення та правозастосування; у *цивілізаційному* – як індикатор демократичного розвитку суспільства.

Ключовим аспектом функціонального призначення партисипативної демократії є питання публічного управління, яке у теорії держави і права розглядається як складова функціональної характеристики держави, спрямована на реалізацію публічних інтересів через правові механізми. Впровадження ідей партисипативної демократії зумовило трансформацію традиційної моделі публічного управління в напрямі формування *партисипативного управління* як інноваційної та перспективної складової стратегічного розвитку громадянського суспільства й демократичної держави.

Враховуючи відсутність усталеної доктринальної позиції щодо кількісного та якісного складу функцій демократії, обґрунтованим видається застосування класичного правового підходу до класифікації функцій партисипативної демократії, однак з урахуванням особливостей функціонування партисипативного управління як сучасної моделі врядування, заснованої на принципах громадянської участі. Функціональне призначення партисипативної демократії розкривається через систему її загальних та спеціальних функцій, де до *загальних належать такі, що відображають універсальні напрями впливу демократії на суспільство і державу* (політична, правова, соціальна, забезпечувальна, контрольна, комунікативна, освітня та стимулююча), а до *спеціальних – функціональні напрями її практичної реалізації в межах механізмів партисипативного управління* (залучення, інформування, координування).

7. Аналіз міжнародних актів на предмет закріплення положень партисипативної демократії дозволив:

- з'ясувати, що наднаціональний рівень нормативно-правового забезпечення партисипативної демократії характеризується значною кількістю міжнародних актів (універсальних і регіональних міжнародних договорів і актів правозахисного характеру; рекомендацій міжнародних організацій та їхніх органів), які встановлюють регламенти підтримки громадянської участі без примусу до її реалізації та гарантують державам гнучкість у виборі її форм. Для зміцнення культури громадянської участі та подальшого розвитку положень, уже закріплених у чинних міжнародних актах, доцільним вбачається ухвалення Хартії регіонального самоврядування (як доповнення до Європейської хартії місцевого самоврядування) та Хартії прав і обов'язків громадян;

- визначити універсальні стандарти громадянської участі як систему принципів, норм і механізмів, закріплених у міжнародних актах, які гарантують реалізацію права людини на участь в управлінні публічними справами на національному, регіональному та місцевому рівнях. Ці стандарти є частиною загальної концепції прав людини та акцентують увагу на рівному доступі до участі, інклюзивності участі, прозорості процесів ухвалення рішень, обов'язковості публічних консультацій, відкритості доступу до інформації, цифрових формах участі, участі у місцевому самоврядуванні, підзвітності органів влади, а також партнерстві та кооперації між органами влади та громадянами;

- встановити, що зарубіжний досвід імплементації міжнародних стандартів громадянської участі демонструє ефективні практики, доцільні для впровадження в Україні з метою зміцнення інклюзивної, підзвітної та відкритої моделі партисипативної демократії (обов'язкові публічні консультації (Фінляндія, Швеція та ін.), дорадчі органи участі (Нідерланди, Франція та ін.), цифрові платформи (Естонія, Ісландія та ін.), залучення вразливих груп (Сполучене Королівство та ін.), участь у місцевому самоврядуванні (Німеччина, Швейцарія та ін.) тощо).

- виявити, що Україна, будучи стороною основних міжнародних документів зі стандартами громадянської участі, загалом дотримується взятих на себе міжнародних зобов'язань за такими основними напрямками: розвиток

інституційних механізмів участі; законодавче забезпечення участі; цифровізація участі; забезпечення інклюзивності; просвітницька діяльність і формування культури участі. Незважаючи на наявні виклики, забезпечення відповідності міжнародним стандартам у сфері громадянської участі й надалі залишається пріоритетом державної політики України.

8. Аналіз нормативного регулювання громадянської участі в зарубіжних державах дозволив виокремити його дві усталені моделі: перша, найбільш поширена модель, передбачає загальне закріплення положень про участь громадян у конституції з подальшою деталізацією механізмів участі в муніципальних статутах; друга – ґрунтується на законодавчому регулюванні інститутів участі із наданням повноважень щодо процедурної конкретизації на рівні локальних актів. У межах проведеного аналізу також ідентифіковано держави з високим рівнем нормативно-правового забезпечення партисипативної демократії, зокрема США, Сполучене Королівство та низку держав Європейського Союзу, де сформовано цілісні та ефективні системи залучення громадян до демократичних процесів у поєднанні з централізованими механізмами ухвалення рішень.

Вітчизняне законодавство наділяє громадян широкими можливостями участі у демократичних процесах, однак потребує удосконалення з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду шляхом:

розробки та ухвалення Кодексу громадянської участі в Україні як комплексного нормативно-правового акту, що врегульовує усі можливі форми взаємодії громадян з органами влади на засадах партисипативної демократії, механізми застосування цих форм, а також закріплює поняття партисипативної демократії;

розробки та ухвалення окремих законів, спрямованих на нормативно-правове забезпечення таких інструментів партисипативної демократії як місцеві ініціативи, загальні збори членів територіальної громади, місцевий референдум, громадські слухання, партисипативне бюджетування;

розробки та затвердження місцевих Концепцій цифрової партисипації як нормативно-правових актів, що визначають стратегію розвитку партисипативної демократії на місцевому рівні через створення моделі залучення громадян до процесу ухвалення рішень із застосуванням цифрових технологій;

визнання статуту територіальної громади як ключового локального нормативно-правового акта, що забезпечує ефективні механізми громадської участі, зміцнює демократичні процеси та сприяє сталому розвитку громади.

9. Значення судової практики з питань партисипативної демократії полягає у тому, що вона сприяє заповненню правових прогалів і коригуванню колізій у відсутності чіткого законодавства щодо громадянської участі. Ця судова практика формується як Європейським судом з прав людини, так і національними вищими судами, охоплюючи ключові політичні права і свободи, з яких впливає громадянська участь, зокрема права на участь в управлінні публічними справами, права на подання звернень, права на доступ до публічної інформації, свободи об'єднання, свободи мирних зібрань, свободи вираження поглядів. У державах із

консолідованою демократією спостерігається зниження порушень цих прав, що підтверджує ефективність судового механізму в утвердженні стандартів громадянської участі.

Аналіз судової практики США та Німеччини з питань партисипативної демократії показав ефективність поєднання нормативного та практико-орієнтованого підходів до захисту прав людини, що може слугувати прикладом для України. Вітчизняні судові рішення, зокрема ЄСПЛ, Верховного та Конституційного Судів, хоча й виявляють нормативні прогалини у сфері громадянської участі, водночас сприяють розвитку правової природи партисипативної демократії, розширюючи її правове регулювання.

10. Інструментами партисипативної демократії слід вважати легальні та легітимні засоби її реалізації, що дозволяють активному громадянину впливати на ухвалення та виконання суспільно важливих рішень. Багатогранність підходів до громадянської участі позначилось на різноманітті інструментів партисипативної демократії в міжнародній практиці, до числа яких віднесено: голосування через: а) вибори; б) референдуми; в) дорадче опитування; збори громадян; публічне слухання; публічна ініціатива; громадська самоорганізація; звернення громадян; залучення експертів або консультативно-дорадчих органів; партисипативне бюджетування (бюджет участі); політичний краудсорсинг; електронне урядування; публічні консультації; вивчення громадської думки; громадська експертиза; громадянські асамблеї; кроссекторальне співробітництво (партнерство). Наведений перелік не є вичерпним, оскільки з розвитком демократії, цифрових технологій та зростанням громадських запитів можуть виникати нові форми громадянської участі, адаптовані до актуальних суспільно-політичних умов.

Аналіз системи інструментів партисипативної демократії з урахуванням уточненого змісту дозволив здійснити їх класифікацію за наступними критеріями: 1) *спосіб реалізації* – індивідуальні (що можуть використовуватися незалежно від інших громадян, наприклад, індивідуальна участь у голосуванні, зверненні) та колективні (які потребують спільних дій громадян, наприклад, публічні слухання, публічні ініціативи); 2) *юридична сила результатів* – імперативні (результати яких мають обов'язковий характер і підлягають реалізації, наприклад, голосування через вибори, референдум) та консультативні (результати яких носять рекомендаційний характер, наприклад, дорадче опитування, громадянські асамблеї); 3) *ступень застосування новітніх технологій* – традиційні (перевірені часом класичні форми громадянської участі, наприклад, збори громадян, громадська самоорганізація) та інноваційні (новітні форми, що відповідають вимогам сучасності, наприклад, електронне урядування, політичний онлайн-краудсорсинг).

Реалізація інструментів партисипативної демократії в більшості демократичних держав сьогодні є поширеною практикою, яка характеризується комплексним нормативно-правовим регулюванням, системним залученням громадян та інтеграцією цих механізмів в управлінські процеси, що забезпечує їх ефективність, сталість і впливовість в ухваленні суспільно важливих рішень. В

Україні спостерігається позитивна, але нерівномірна динаміка впровадження усього спектру інструментів партисипативної демократії через відсутність належного нормативного регулювання та недостатність інституційного забезпечення, що потребує системного удосконалення законодавства та практичних механізмів їх реалізації.

11. Під загрозами і викликами реалізації партисипативної демократії слід розуміти будь-які обставини або події, зумовлені внутрішніми або зовнішніми чинниками, які можуть порушити процес її розвитку, знизити ефективність функціонування та потребують застосування заходів запобігання, нейтралізації, усунення, адаптації або стратегічного реагування. Основними загрозами і викликами, що ускладнюють реалізацію партисипативної демократії в умовах сучасності, є: 1) обмежений доступ громадян до достовірної публічної інформації та відсутність належної транспарентності публічної влади; 2) популізм як інструмент політичної боротьби; 3) правові обмеження громадянської участі; 4) розмивання відповідальності між державою та громадянським суспільством; 5) ускладнення процесу ухвалення рішення через збільшення витрат часу та інших ресурсів; 6) повага до думки більшості без належного врахування меншості; 7) низький рівень освіченості та досвіду громадян у питаннях управління суспільними справами; 8) абсентеїзм як результат аполітичності та пасивності громадян; 9) корупція на всіх рівнях владної піраміди. Динамічний характер партисипативної демократії зумовлює змінність спектра потенційних загроз і викликів у часі.

Системний підхід до подолання загроз і викликів реалізації партисипативної демократії передбачає: 1) підвищення рівня освіченості громадян (через запровадження освітніх програм і цифрових платформ для розвитку правової, громадянської та медіаосвіченості, включно з інтеграцією знань про партисипативну демократію в шкільну освіту); 2) нівелювання економічної нерівності та абсентеїзму (через забезпечення доступу вразливих груп населення до інструментів участі, впровадження стимулів громадянської активності (рейтинги активності, податкові знижки) та проведення інформаційних кампаній для подолання аполітичності); 3) запровадження моделі взаємної відповідальності громадян і органів влади (через розробку нормативних стандартів звітності органів влади, правове врегулювання публічного контролю та інституціоналізацію механізмів спільного врядування (спільні наглядові ради, громадські експертизи, спільні дорадчі органи); 4) створення правових умов для ефективності електронної громадянської участі (через нормативне закріплення обов'язковості врахування результатів е-консультацій і е-петицій, впровадження єдиної цифрової платформи громадянської участі на національному і регіональному рівнях, правове регулювання застосування ІТ-рішень (е-голосування, блокчейн тощо).

12. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій зумовив трансформацію громадянського суспільства в інформаційне під яким запропоновано розуміти форму громадянського суспільства, що базується на системному використанні цифрових технологій та мережевих комунікацій

(насамперед Інтернету) для створення, обміну, зберігання й використання інформації, що забезпечує кожному члену суспільства широкі можливості участі в політичному, соціальному, економічному та культурному житті.

Перспективи реалізації партисипативної демократії в інформаційному суспільстві відкриваються через застосування цифрових інновацій, що охоплюють широкий спектр новітніх технологій і методів, які модернізують механізми участі та сприяють виведенню демократичного врядування на якісно новий рівень. Суттєве значення мають такі цифрові інновації як електронне голосування (для забезпечення зручності, доступності та ефективності громадянської участі), штучний інтелект (для сприяння ухваленню більш обґрунтованих, швидких і точних рішень), блокчейн (для створення умов безпеки, прозорості та надійності збереження інформації у демократичних процесах) та політичний онлайн-краудсорсинг (для оптимізації врахування суспільних інтересів під час ухвалення рішень).

В умовах інформаційного суспільства громадянська участь перетворюється на цифрову партисипацію – форму залучення громадян до управлінських, політичних та суспільно важливих процесів із використанням цифрових технологій. Важливим чинником розвитку цифрової партисипації є міжнародна співпраця, яка виступає універсальною формою взаємоузгодженої діяльності двох або більше держав, у межах якої вони домовляються про спільні дії по активізації участі громадян в ухваленні ефективних суспільно важливих рішень із застосуванням цифрових технологій на національному та міжнародному рівнях. Ураховуючи зростаючий вплив цифрової партисипації та роль традиційних міжнародних інституцій, таких як ООН і ЄС, доведено доцільність створення спеціалізованих міжнародних організацій, діяльність яких має бути спрямована на вирішення актуальних проблем цифрової партисипації (зокрема, питання цифрового розриву, тощо).

13. Стратегічні напрями розвитку партисипативної демократії як *основа для розробки Національної концепції розвитку партисипативної демократії*, адаптованої до соціокультурної специфіки українського суспільства та орієнтованої на розкриття його громадянського потенціалу, включають:

– *просування людиноцентризму як базової цінності партисипативної демократії* шляхом формування людиноцентричної державної політики, що передбачає пріоритетний захист прав людини, урахування її потреб і забезпечення добробуту, а також орієнтується на запобігання будь-яким формам дискримінації, підтримку середнього класу та протидію корупції;

– *формування активної громадянської позиції* через затвердження державної програми, спрямованої на розвиток правової освіти і медіаграмотності, просування культури демократичного консенсусу та подолання абсентеїзму;

– *зміцнення місцевого самоврядування як основи громадянської участі*. Для повноцінної реалізації ідеї місцевого самоврядування в контексті розвитку партисипативної демократії необхідно не лише вдосконалювати муніципальне законодавство та забезпечувати ефективно впровадження його положень, а й підвищувати управлінську компетентність громадян та розширювати їхню

поінформованість щодо цілей і результатів реформи децентралізації шляхом запровадження цільових державних просвітницьких програм;

– *удосконалення правового регулювання інструментів партисипативної демократії*. Пропонується ухвалення спеціальних законів про місцевий референдум, загальні збори, місцеві ініціативи, громадські слухання, партисипативний бюджет тощо або єдиного кодифікованого акту (Кодексу громадянської участі) та статутів територіальних громад із нормативним закріпленням поняття «партисипативна демократія» та механізмів її реалізації;

– *розвиток цифрової партисипації шляхом* нормативного врегулювання механізмів електронного голосування та політичного онлайн-краудсорсингу, впровадження блокчейн-технології та штучного інтелекту в демократичні процеси;

– *імплементацию міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду громадянської участі*. Україна приєдналася до більшості міжнародних документів щодо стандартів громадянської участі, проте залишається актуальним питання ратифікації окремих актів, зокрема Європейської хартії урбанізму (1993). Доцільним є адаптація кращих зарубіжних практик: просвітницької політики (Австралія, Норвегія, Канада, Франція), забезпечення прозорості влади (США), децентралізації (Данія, Італія), референдумів (Швейцарія), медіаграмотності (Фінляндія), боротьби з абсентеїзмом (Бельгія, Греція, Італія, Сполучене Королівство), а також цифрової участі (Естонія, Канада, Швеція), однак з урахуванням історичного минулого, традицій та самобутності українського суспільства.

Доводиться, що ідея повної реалізації партисипативної демократії, за якої всі громадяни безпосередньо беруть участь в ухваленні рішень з усіх питань суспільного значення, залишається концептуально привабливою, проте має утопічний характер. Водночас імплементация її окремих елементів є не лише можливою, а й необхідною для формування сталого, активного та відповідального громадянського суспільства, здатного ефективно взаємодіяти з державою, здійснювати громадський контроль, впливати на зміст публічної політики та зміцнювати легітимність демократичних процесів. З огляду на це, оптимальною моделлю демократичного врядування постає змішана модель, яка органічно поєднує інститути представницької демократії з функціональними інструментами партисипативної демократії, забезпечуючи баланс між делегованим політичним представництвом і безпосередньою участю громадян в ухваленні рішень.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії (розділи у колективних монографіях)

1. Нікітенко Л. О. Нормативне закріплення парадигмальних засад та керівних ідей партисипативної демократії. *На шляху до конституційної держави: колективна монографія / за заг. ред. О. Турченко. Вінниця, ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. С. 89–121.*

Статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України

2. Нікітенко Л. О., Кондратенко В. І. Процес децентралізації та зміцнення місцевого самоврядування в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Випуск 32. С. 132–136. (Особистий внесок: обґрунтовано значення скоординованої діяльності компетентних суб'єктів для підвищення правової поінформованості територіальних громад щодо можливостей участі в управлінні місцевими справами).*

3. Нікітенко Л. О. Проблеми та перспективи проведення реформи децентралізації. *Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 3. С. 43–47. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2021/07/3_2019.pdf*

4. Нікітенко Л. О. Краудсорсинг як інструмент партисипативної демократії. *Часопис Київського університету права. 2020. № 2. С. 133–138. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.22>*

5. Нікітенко Л. О. Щодо принципу недискримінації за ознакою місця проживання (на прикладі виборчого права внутрішньо переміщених осіб). *Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 4. С. 34–37. URL: http://lsej.org.ua/4_2020/8.pdf DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/6>*

6. Нікітенко Л. О., Грабар О. С. Причини абсентеїзму та шляхи його подолання. *Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 7. С. 51–53. URL: http://lsej.org.ua/7_2020/13.pdf DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/11> (Особистий внесок: обґрунтовано причини абсентеїзму як прояву низької політичної активності громадян та визначено можливі шляхи вирішення цієї проблеми в Україні).*

7. Нікітенко Л. О., Ковальчук Л. В. Деякі питання організації і проведення місцевих виборів за Виборчим кодексом України. *Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 8. С. 56–58. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/14.pdf DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/12> (Особистий внесок: проаналізовано переваги та недоліки Виборчого кодексу України в контексті організації місцевих виборів як інструменту залучення громадян до демократичного процесу).*

8. Нікітенко Л. О. Європейський досвід децентралізаційних реформ і його значення для України. *Правові новели. 2020. № 10. С. 52–59. DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2020.10.07>*

9. Нікітенко Л. О., Гордейчук А. В. Пряма демократія в умовах розвитку інформаційних технологій в Україні. *Правові новели*. 2021. № 13. С. 44–48. DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2021.13.06> (Особистий внесок: визначено сучасний стан і перспективи застосування інформаційних технологій у демократичних процесах).

10. Нікітенко Л. О. Використання краудсорсингових технологій в публічному управлінні містом. *Політичне життя*. 2021. № 3. С. 36–41. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2021.3.6>

11. Нікітенко Л. О., Гуцалюк В. Б. Демократія участі: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Правові новели*. 2021. № 15. С. 17–22. DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2021.15.02> (Особистий внесок: визначено ключові відмінності та обґрунтовано напрями розвитку партисипативної демократії в Україні).

12. Нікітенко Л. О., Грабар О. С. Партисипативна та представницька демократія у місцевому самоврядуванні: питання співвідношення. *Нове українське право*. 2021. Випуск 6. С. 126–130. DOI: <https://doi.org/10.51989/nul.2021.6.18> (Особистий внесок: виявлено основні відмінності між представницькою та партисипативною демократіями; обґрунтовано доцільність розширення механізмів громадянської участі).

13. Нікітенко Л. О., Бородата К. В. Особливості основних форм партисипативної демократії на місцевому рівні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2021. № 29. С. 166–170. DOI: <https://doi.org/10.32837/npuola.v28i29.730> (Особистий внесок: з'ясовано особливості форм громадянської участі та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення їх нормативного регулювання).

14. Нікітенко Л. О., Ковальчук Л. В. Стан розвитку місцевої демократії в Україні та за кордоном: порівняльний аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 92. С. 65–70. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i92.3263> (Особистий внесок: досліджено інституційно-правові аспекти місцевої демократії в Україні та за кордоном; запропоновано законодавче врегулювання процедурних аспектів реалізації громадських слухань, загальних зборів громадян, місцевих референдумів з урахуванням зарубіжної практики).

15. Нікітенко Л. О., Бабик М. К. Місцевий референдум як одна з основних форм безпосередньої демократії: стан та перспективи розвитку. *Юридичний бюлетень*. 2021. Випуск 23. С. 15–20. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.23.02> (Особистий внесок: проаналізовано місцевий референдум як інструмент політичної участі громадян та обґрунтовано необхідність удосконалення його нормативного регулювання).

16. Нікітенко Л. О., Бочкарьов О. О. Інститут префекта та реформа децентралізації влади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 39–41. URL: http://lsey.org.ua/6_2021/11.pdf DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-6/9> (Особистий внесок: доведено доцільність запровадження інституту префекта в Україні як механізму ефективної взаємодії влади з

громадянами, що стимулюватиме їх активну участь у місцевому самоврядуванні).

17. Нікітенко Л. О. Сутнісні характеристики партисипативної демократії як соціально-правового феномену. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. № 3. С. 14–18. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.3>

18. Нікітенко Л. О. Еволюція ідеї партисипативної демократії. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 346–350. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.63>

19. Нікітенко Л. О. Концептуалізація партисипативної демократії: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. № 6. С. 15–19. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.3>

20. Нікітенко Л. О. Діяльність політичних партій в умовах партисипативної демократії. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. № 1. Том 1. С. 61–65. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.2.7>

21. Нікітенко Л. О. Загрози реалізації ідеї партисипативної демократії. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. № 2. С. 42–51. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.2.5>

22. Нікітенко Л. О. Потенціал партисипативної демократії в умовах інформаційного суспільства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 4. С. 6–10. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2024.04.006>

**Наукові публікації за темою докторської дисертації
у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних
Web of Science Core Collection та/або Scopus**

23. Shchebetun I., Nikitenko L., Pysarieva E., Turchenko O., Kalachenkova K. Implementation of Constitutional Rights and Freedoms of Man and Citizen in Terms of Covid-19. *JARDCS*. 2020. Vol. 12 (Special Issue). Pp. 2318–2326. DOI: <https://doi.org/10.5373/JARDCS/V12SP7/20202359> (*Scopus*) (*Особистий внесок: досліджено особливості реалізації політичної участі громадян в умовах пандемії Covid-19*).

24. Pyroha I., Tokarchuk L., Perezhniak B., Nikitenko L., & Berch V. E-democracy: an urgent need or a tribute to fashion? Legal analysis. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11 (51). Pp. 240–249. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.24> (*Web of Science*) (*Особистий внесок: аргументовано необхідність подальшого розвитку електронної демократії як елементу сучасного інформаційного суспільства*).

25. Nikitenko L., Sharmar O., Marusiak O., Honcharuk V., Yanivskyi V. Social media as an emerging threat to national security. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (82). Pp. 100–111. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.82.10.8> (*Web of Science*) (*Особистий внесок: досліджено вплив соціальних медіа на формування громадської думки у процесі реалізації демократичної участі*).

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

26. Shchebetun I., Nikitenko L., Pysarieva E., Turchenko O., Afanasieva M. Electronic and Internet Technologies in the Election Process. *Test Engineering & Management*. 2020. Vol. 83: march-april. Pp. 6776–6784. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d0597283-fb8e-423b-845b-24390026fabe/content> (Особистий внесок: досліджено можливості трансформації виборчого процесу в Україні відповідно до принципів та стандартів електронної демократії).

27. Нікітенко Л. О., Довгань Б. В. Ключові питання реформи децентралізації влади в аспекті об'єднання територіальних громад. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2021. № 1 (46). С. 17–22. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/17-22_28.pdf (Особистий внесок: проаналізовано програми децентралізації як інструмент розширення громадянської участі в управлінні на місцях).

28. Nikitenko L. Judicial practice as a source of law on issues of participatory democracy. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2023. № 4. Pp. 50–54. DOI: <https://doi.org/10.61345/1339-7915.2023.4.9>

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

29. Нікітенко Л. О. Міжнародні стандарти місцевого самоврядування та їх втілення в Україні. *Конституційні принципи місцевого самоврядування та регіональна політика ЄС: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 24 квітня 2020 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. С. 178–181. URL: https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/Konferentsiia_24_kvitnia_2020_zbirka_tez.pdf

30. Нікітенко Л. О., Довгань Б. В. Щодо результатів опитування громадян стосовно реформи децентралізації влади. *Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Дніпро, 5-6 листопада 2021 р. С. 13–15. (Особистий внесок: досліджено рівень правової обізнаності населення щодо механізмів участі в демократичних процесах у контексті реформи децентралізації влади).

31. Нікітенко Л. О., Тарасова І. О. До питання про теорії демократії. *Інноваційна парадигма розвитку економіки, обліку, фінансів та права: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Полтава, 19 листопада 2021 р.) : у 2 ч. Полтава : ЦФЕНД, 2021. Ч. 2. С. 29–30. URL: https://www.economics.in.ua/2021/12/2_16.html (Особистий внесок: доведено актуальність втілення в життя положень теорії партисипативної демократії в умовах становлення сучасного громадянського суспільства).

32. Нікітенко Л. О. Генезис концепцій (ідей) про демократію. *Сучасна наука: проблеми та перспективи (частина II): Матеріали VI Міжнародної*

науково-практичної конференції, м. Київ, 12-13 січня 2022 р. Київ: МЦНІД, 2022. С. 87–89.

33. Нікітенко Л. О. До питання про суб'єктів демократії. *Актуальні проблеми сучасної науки та освіти (частина II): матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Львів, 20-21 січня 2022 р.. Львів : Львівський науковий форум, 2022. С. 73–74. URL: <http://lviv-forum.inf.ua/save/2022/20-21.01.2022/частина%202.pdf>

34. Нікітенко Л. О. Методологія дослідження концепції партисипативної демократії. *The VI International scientific and practical conference «Multidisciplinary scientific notes. Theory, history and practice»* (November 01 – 04, 2022), Edmonton, Canada. International Science Group. 2022. Pp. 301–303. URL: <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022/10/MULTIDISCIPLINARY-SCIENTIFIC-NOTES.-THEORY-HISTORY-AND-PRACTICE.pdf>

35. Нікітенко Л. О. Партисипативний механізм у відносинах держави та суспільства. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 85-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова* (м. Хмельницький, 31 березня 2023 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 393–394. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/download%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/download%20(4).pdf)

36. Нікітенко Л. О. Партисипативні практики в умовах української дійсності. *Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 28 березня 2023 р.). У 2-х томах. Том 2. За заг. ред. Устименка В. А. Київ : ВАІТЕ, 2023. С. 112–117. URL: https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/214/DevelopmentOfUkraine_vol2.pdf?sequence=1

37. Нікітенко Л. О. Міжнародно-правові стандарти партисипативної демократії. *Стратегічні орієнтири сталого розвитку в Україні та світі : збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених* (м. Чернігів, 21 квітня 2023 р.). Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2023. С. 509–511. URL: <https://stu.cn.ua/wp-content/uploads/2023/06/zbirnyk-gotovyj-13.06.pdf>

38. Нікітенко Л. О. Щодо принципів партисипативної демократії. *Весняні юридичні читання – 2023. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки. Випуск XXXIII: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (20 квітня 2023 р.), Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. С. 65–67. URL: <https://drive.google.com/file/d/1kD07sTZ8g3AUC8fYYc85WpOp29Jo2Vhf/view>

39. Nikitenko L. Toolkit of participative democracy. *LVII international scientific and practical conference «MODERN SCIENCE»*. Poznan, Poland. 2023 (October 26-27). Pp. 58–63. URL: https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/11/POLAND_27102023.pdf

АНОТАЦІЯ

Нікітенко Л. О. Теоретико-правові засади партисипативної демократії: сучасний концепт. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Вінниця, 2025.

Дисертація є самостійною завершеною науковою працею, в якій наведено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення важливої наукової проблеми шляхом розробки нових доктринальних положень щодо сутності та функціонування партисипативної демократії як правового феномену, а також визначення стратегічних напрямів її розвитку в Україні з урахуванням національних особливостей та міжнародних стандартів.

У дисертації здійснено комплексну концептуалізацію партисипативної демократії як правового феномену, що сприяло формалізації її сутнісних ознак, обґрунтуванню автономності від інших форм демократії, виокремленню правових, соціальних і філософських засад функціонування, структуруванню форм реалізації як механізмів громадянської участі, а також визначенню її ролі в трансформації народовладдя та розвитку методології юридичної науки.

Розроблено сучасний концепт партисипативної демократії, сутність якого полягає у її розумінні як окремої форми демократії, заснованої на систематичній громадянській участі, що передбачає партнерську взаємодію між державою та громадянським суспільством, широкий спектр правових форм реалізації, здійснення громадського моніторингу й контролю за діяльністю органів влади, а також формування правосвідомої позиції громадян як активних і відповідальних учасників демократичних процесів.

Обґрунтовано доцільність побудови методології дослідження партисипативної демократії як правового феномену на основі синтезу загальнофілософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів із залученням сучасних міждисциплінарних підходів, принципів релятивізму, множинності, нелінійності, інклюзивності, альтернативності, комунікативності, концептуалізму та поліваріантності гіпотез, з урахуванням національного і міжнародного контекстів та поєднанням теоретичного аналізу з емпіричними спостереженнями.

Підтверджено результативність застосування різних наукових підходів до розкриття сутності партисипативної демократії, зокрема: атрибутивного, що розглядає її як систему сутнісних ознак, які формують її зміст; діяльнісного, який вивчає її крізь призму практик громадянської участі; та функціонального, що акцентує увагу на специфічних функціях, спрямованих на забезпечення взаємодії держави й громадянського суспільства. Поєднання цих підходів дозволило сформулювати методологічну основу для комплексного наукового осмислення партисипативної демократії як правового феномену.

Доведено, що визнання принципу пріоритетності прав і свобод людини над інтересами держави стало ключовим чинником еволюції ідеї партисипативної демократії, яка сформувалась в межах третього етапу демократизації (1960-ті рр. – початок XXI ст.) під впливом запиту на розширення політичної участі, кризи представництва та активізації громадянського суспільства, а надалі розвивалась завдяки децентралізації та цифровізації взаємодії держави з громадянами.

Обґрунтовано автономний характер партисипативної демократії, що виявляється у її специфічних ознаках: визнанні громадянської участі як засадничого елементу; систематичності залучення громадян до процесів ухвалення рішень; багатоманітності правових форм реалізації; партнерстві між державою та громадянським суспільством; інституалізації громадського моніторингу і контролю; формуванні правосвідомості та правової культури громадян як чинників відповідальної участі.

Доведено доцільність використання терміну «партисипативна демократія» як базового у науковому дискурсі серед низки суміжних понять, оскільки саме він найбільш повно і коректно відображає сутнісні характеристики, концептуальне наповнення та функціональну специфіку цього правового явища.

Аргументовано значення концепції наближеної держави для розвитку партисипативної демократії, що полягає у трансформації публічного управління в напрямі людиноцентричності та в утвердженні громадянської участі як системного, а не епізодичного елементу функціонування демократичної держави.

Доопрацьовано співвідношення понять «громадська участь», «політична участь» та «громадянська участь» шляхом виокремлення їх відмінностей за обсягом правової взаємодії, предметом впливу, суб'єктивним складом і ступенем інституціоналізації. Встановлено, що громадянська участь є складовою громадської участі, що реалізується через активну і правомірну діяльність громадян, спрямовану на вплив на публічне управління, ухвалення рішень і контроль за владою з метою задоволення суспільних інтересів у демократичному суспільстві.

Запропоновано класифікацію принципів громадянської участі за характером реалізації в демократичному процесі на загально-правові, що є універсальними для всіх складових демократичної системи, та спеціальні – залежно від інституційної належності: для держави через органи влади та для громадянського суспільства.

Визначено роль партисипативної демократії як багатовимірного правового феномену через низку фундаментальних філософсько-правових вимірів. В онтологічному вимірі вона виступає як форма народовладдя, заснована на громадянській участі; у ціннісному – як втілення базових демократичних цінностей (свободи, рівності, солідарності, відповідальності тощо); у феноменологічному – як суб'єктивно пережитий досвід взаємодії громадян із державою через різноманітні форми участі; в антропологічному –

як спосіб залучення людини до процесів правотворення та правозастосування; у цивілізаційному – як індикатор демократичного розвитку суспільства.

Доводиться, що впровадження ідей партисипативної демократії зумовило трансформацію традиційної моделі публічного управління в напрямі формування партисипативного управління як інноваційної та перспективної складової стратегічного розвитку громадянського суспільства та демократичної держави.

Встановлено, що функціональне призначення партисипативної демократії розкривається через систему загальних та спеціальних функцій: загальні відображають універсальні напрями впливу на суспільство і державу (політична, правова, соціальна, забезпечувальна, контрольна, комунікативна, освітня, стимулююча), а спеціальні – напрями практичної реалізації в межах механізмів партисипативного управління (залучення, інформування, координування).

Доведено значення міжнародних актів для розвитку партисипативної демократії, зокрема їхню роль у регламентації підтримки громадянської участі, гарантуванні гнучкості у виборі її форм та закріпленні міжнародних стандартів, що акцентують на рівному доступі до участі, інклюзивності участі, прозорості процесів ухвалення рішень, обов'язковості публічних консультацій, відкритості доступу до інформації, цифрових формах участі, участі у місцевому самоврядуванні, підзвітності органів влади, а також партнерстві та кооперації між органами влади та громадянами. Для зміцнення культури громадянської участі запропоновано ухвалення Хартії регіонального самоврядування та Хартії прав і обов'язків громадян.

Обґрунтовано значення судової практики з питань партисипативної демократії як чинника подолання правових прогалин і врегулювання колізій, що сприяє зниженню порушень політичних прав і утвердженню стандартів громадянської участі в демократичних державах.

Запропоновано класифікацію інструментів партисипативної демократії за критеріями: способу реалізації (індивідуальні та колективні), юридичної сили результатів (імперативні та консультативні) і ступеня застосування новітніх технологій (традиційні та інноваційні), що забезпечує системне розуміння механізмів громадянської участі в демократичному процесі.

Систематизовано загрози і виклики реалізації партисипативної демократії, до яких віднесено: 1) обмежений доступ громадян до достовірної публічної інформації та відсутність належної транспарентності публічної влади; 2) популізм як інструмент політичної боротьби; 3) правові обмеження громадянської участі; 4) розмивання відповідальності між державою та громадянським суспільством; 5) ускладнення процесу ухвалення рішення через збільшення витрат часу та інших ресурсів; 6) повага до думки більшості без належного врахування меншості; 7) низький рівень освіченості та досвіду громадян у питаннях управління суспільними справами; 8) абсентеїзм як результат аполітичності та пасивності громадян; 9) корупція на всіх рівнях владної піраміди.

Обґрунтовано системний підхід до подолання загроз і викликів реалізації партисипативної демократії, який передбачає: 1) підвищення рівня освіченості громадян; 2) нівелювання економічної нерівності та абсентеїзму; 3) запровадження моделі взаємної відповідальності громадян і органів влади; 4) створення правових умов для ефективності електронної громадянської участі. По кожному з напрямів сформульовано конкретні пропозиції.

Доведено, що розвиток інформаційно-комунікаційних технологій зумовив трансформацію громадянського суспільства в інформаційне під яким запропоновано розуміти форму громадянського суспільства, що базується на системному використанні цифрових технологій та мережових комунікацій (насамперед Інтернету) для створення, обміну, зберігання й використання інформації, що забезпечує кожному члену суспільства широкі можливості участі в політичному, соціальному, економічному та культурному житті.

Встановлено, що перспективи реалізації партисипативної демократії відкриваються через застосування цифрових інновацій, зокрема: електронного голосування, штучного інтелекту, блокчейну та політичного онлайн-краудсорсингу, які сприяють підвищенню ефективності, прозорості, безпеки та інклюзивності демократичних процесів.

Запропоновано стратегічні напрями розвитку партисипативної демократії як основу для розробки Національної концепції розвитку партисипативної демократії, адаптованої до соціокультурної специфіки українського суспільства. До них віднесено: 1) просування людиноцентризму як базової цінності партисипативної демократії; 2) формування активної громадянської позиції; 3) зміцнення місцевого самоврядування як основи громадянської участі; 4) удосконалення правового регулювання інструментів партисипативної демократії; 5) розвиток цифрової партисипації; 6) імплементацію міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду громадянської участі. За кожним напрямом обґрунтовано конкретні заходи реалізації.

Доведено доцільність застосування змішаної моделі демократичного врядування, яка органічно поєднує інститути представницької демократії з функціональними інструментами партисипативної демократії, забезпечуючи баланс між делегованим політичним представництвом і безпосередньою участю громадян в ухваленні рішень.

Ключові слова: демократія, партисипативна демократія, пряма демократія, представницька демократія, теорія демократії, правовий феномен, громадянське суспільство, громадянська участь, права людини, держава, органи влади, публічне управління, ухвалення рішень, децентралізація, місцеве самоврядування, функції, принцип, стандарти, недискримінація, відповідальність, абсентеїзм, інструмент демократії, вибори, референдум, інформаційне суспільство, інформаційні технології, цифрова партисипація.

SUMMARY

Nikitenko L. Theoretical and legal foundations of participatory democracy: a modern concept. – *The qualification scientific work as a manuscript*.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Law in the specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal doctrines. – Vasyl' Stus Donetsk National University. – Vinnytsia, 2025.

The dissertation is an independent completed scientific work, which provides a theoretical generalization and proposes a solution to an important scientific problem by developing new doctrinal provisions regarding the essence and functioning of participatory democracy as a legal phenomenon, as well as determining strategic directions for its development in Ukraine, taking into account national characteristics and international standards.

The dissertation provides a comprehensive conceptualization of participatory democracy as a legal phenomenon, which contributed to the formalization of its essential features, the justification of its autonomy from other forms of democracy, the isolation of legal, social and philosophical principles of functioning, the structuring of forms of implementation as mechanisms of civic participation, as well as the definition of its role in the transformation of democracy and the development of the methodology of legal science.

A modern concept of participatory democracy has been developed, the essence of which lies in its understanding as a separate form of democracy based on systematic civic participation, which involves partnership between the state and civil society, a wide range of legal forms of implementation, public monitoring and control over the activities of government bodies, as well as the formation of a legally aware position of citizens as active and responsible participants in democratic processes.

The feasibility of building a methodology for studying participatory democracy as a legal phenomenon based on a synthesis of general philosophical, general scientific and special legal methods involving modern interdisciplinary approaches, principles of relativism, plurality, nonlinearity, inclusiveness, alternativeness, communicability, conceptualism and polyvariance of hypotheses, taking into account national and international contexts and combining theoretical analysis with empirical observations, is substantiated.

The effectiveness of using various scientific approaches to revealing the essence of participatory democracy is confirmed, in particular: attributive, which considers it as a system of essential features that form its content; activity, which studies it through the prism of civic participation practices; and functional, which focuses on specific functions aimed at ensuring the interaction of the state and civil society. The combination of these approaches allowed to form a methodological basis for a comprehensive scientific understanding of participatory democracy as a legal phenomenon.

It is proved that the recognition of the principle of the priority of human rights and freedoms over the interests of the state became a key factor in the evolution of the idea of participatory democracy, which was formed within the framework of the third

stage of democratization (1960s - early 21st century) under the influence of the request for the expansion of political participation, the crisis of representation and the activation of civil society, and further developed due to the decentralization and digitalization of the interaction of the state with citizens.

The autonomous nature of participatory democracy is substantiated, which is manifested in its specific features: recognition of civil participation as a fundamental element; regularity of citizen involvement in decision-making processes; diversity of legal forms of implementation; partnership between the state and civil society; institutionalization of public monitoring and control; formation of legal awareness and legal culture of citizens as factors of responsible participation.

The feasibility of using the term «participatory democracy» as a basic term in scientific discourse among a number of related concepts has been proven, since it is it that most fully and correctly reflects the essential characteristics, conceptual content, and functional specificity of this legal phenomenon.

The importance of the concept of proximate state for the development of participatory democracy is argued, which involves the transformation of public administration in a human-centric direction and recognizes citizen participation as a systemic, rather than an episodic element of the functioning of a democratic state.

The correlation of the concepts of «public participation», «political participation» and «civic participation» has been refined by identifying their differences in terms of the scope of legal interaction, the subject of influence, the subject composition and the degree of institutionalization. It has been established that civic participation is a component of public participation, which is implemented through the active and lawful activities of citizens aimed at influencing public administration, decision-making and control over power in order to satisfy public interests in a democratic society.

A classification of the principles of civic participation by the nature of their implementation in the democratic process is proposed into general legal principles, which are universal for all components of the democratic system, and special ones, depending on institutional affiliation: for the state through government bodies and for civil society.

The role of participatory democracy as a multidimensional legal phenomenon is determined through a number of fundamental philosophical and legal dimensions. In the ontological dimension, it acts as a form of democracy based on citizen participation; in the value dimension, as the embodiment of basic democratic values (freedom, equality, solidarity, responsibility, etc.); in the phenomenological dimension, as the subjective experience of citizens' interaction with the state through various forms of participation; in the anthropological dimension, as a way of involving people in the processes of lawmaking and law enforcement; in the civilizational dimension, as an indicator of the democratic development of society.

It is proved that the introduction of the ideas of participatory democracy has led to the transformation of the traditional model of public administration in the direction of the formation of participatory governance as an innovative and promising component of the strategic development of civil society and a democratic state.

It is established that the functional purpose of participatory democracy is revealed through a system of general and special functions: general ones reflect universal directions of influence on society and the state (political, legal, social, provisioning, control, communicative, educational, stimulating), and special ones - directions of practical implementation within the framework of participatory governance mechanisms (involvement, information, coordination).

The importance of international acts has been proven for the development of participatory democracy is proven, in particular their role in regulating support for civic participation, guaranteeing flexibility in the forms of its implementation and establishing international standards that emphasize equal access to participation, inclusiveness of participation, transparency of decision-making processes, mandatory public consultations, open access to information, digital forms of participation, participation in local self-government, accountability of authorities, as well as partnership and cooperation between authorities and citizens. To strengthen the culture of civic participation, the adoption of the Charter of Regional Self-Government and the Charter of the Rights and Responsibilities of Citizens is proposed.

The importance of judicial practice in the field of civic participation as a factor in overcoming legal gaps and resolving conflicts, which contributes to reducing violations of political rights and establishing standards of civic participation in democratic states, is substantiated.

A classification of participatory democracy tools is proposed according to the following criteria: the method of implementation (individual and collective), the legal force of the results (imperative and consultative), and the degree of application of the latest technologies (traditional and innovative), which provides a systematic understanding of the mechanisms of civic participation in the democratic process.

The threats and challenges to the implementation of participatory democracy are systematized, which include: 1) limited access of citizens to reliable public information and the lack of proper transparency of public authorities; 2) populism as a tool of political struggle; 3) legal restrictions on citizen participation; 4) blurring of responsibility between the state and civil society; 5) complication of the decision-making process due to increased time and other resources; 6) respect for the opinion of the majority without due consideration of the minority; 7) low level of education and experience of citizens in matters of public affairs management; 8) absenteeism as a result of apoliticality and passivity of citizens; 9) corruption at all levels of the power pyramid.

A systematic approach to overcoming threats and challenges to the implementation of participatory democracy is substantiated, which involves: 1) increasing the level of education of citizens; 2) eliminating economic inequality and absenteeism; 3) introducing a model of mutual responsibility of citizens and authorities; 4) creating legal conditions for the effectiveness of electronic civic participation. Specific proposals are formulated for each of the areas.

It is proven that the development of information and communication technologies has led to the transformation of civil society into an information society, under which it is proposed to understand the form of civil society based on the

systematic use of digital technologies and network communications (primarily the Internet) for the creation, exchange, storage and use of information, which provides every member of society with broad opportunities for participation in political, social, economic and cultural life.

It has been established that the prospects for implementing participatory democracy are opened up through the application of digital innovations, in particular: electronic voting, artificial intelligence, blockchain, and political online crowdsourcing, which contribute to increasing the efficiency, transparency, security, and inclusiveness of democratic processes.

Strategic directions for the development of participatory democracy are proposed as the basis for the development of the National Concept for the Development of Participatory Democracy, adapted to the socio-cultural specifics of Ukrainian society. These include: 1) promotion of humanism as a basic value of participatory democracy; 2) formation of an active civic position; 3) strengthening local self-government as the basis of civic participation; 4) improvement of legal regulation of participatory democracy instruments; 5) development of digital participation; 6) implementation of international standards and foreign experience of civic participation. Specific implementation measures are substantiated for each direction.

The feasibility of using a mixed model of democratic governance is proven, which organically combines the institutions of representative democracy with functional instruments of participatory democracy, ensuring a balance between delegated political representation and direct participation of citizens in decision-making.

Keywords: democracy, participatory democracy, direct democracy, representative democracy, theory of democracy, legal phenomenon, civil society, civic participation, human rights, state, authorities, public administration, decision-making, decentralization, local self-government, functions, principle, standards, non-discrimination, responsibility, absenteeism, instrument of democracy, elections, referendum, information society, information technologies, digital participation.